Bulletin 122

April/Avril 2012
Jaargang/Année 62

Redacteur **Apr. G. Gilias**

Inhoud - sommaire

G. De Munck	Jaarverslag 2011	1
Chr. De Backer (†)	Middelnederlands allegorisch recept	2
S. C. Wicherink	Kaneel, een sprookje van Grim(m)	4
H. Beuckers	Rechter Tie als forensisch expert	10
	Rechter Tie afbeeldingen	18
L. De Causmaecker	De vijzel van Margaretha van Oostenrijk	19
R. Van Hautekerke	Dante in Leiden	25
A. Bierman	Een apotheker in een Hall of Fame	27

Boekbespreking **29**

Overlijden **30**

Mededelingen **31**

KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE IN BENELUX - Jaarverslag 2011

Apr Guy De Munck

Ingevolge de eerder genomen beslissing om slechts één meerdaags congres te organiseren per jaar vond het voorjaarscongres 2011 plaats te Geel in het Corbie hotel op 9 en 10 april. Er namen 44 leden deel aan deze bijeenkomst. Zaterdag vonden de lezingen plaats in het hotel zelf. Dit bleek niet de beste locatie want de zon, die volop scheen op deze lentedag, speelde ons parten bij de projectie van de lezingen. Dit werd echter ruimschoots gecompenseerd op zondag, waar we in de kapel van het Gasthuismuseum door conservator Frieda van Ravensteyn werden verwelkomd en waar de algemene vergadering en de lezingen in optimale omstandigheden konden doorgaan.
Na de lunch in de gasthuishoeve aan de overkant werd in de namiddag een geleid bezoek gebracht aan het Gasthuismuseum en de kerk met het graf van de H Dimpna.
Op 27 oktober namen een groot aantal Nederlandse leden deel aan de 30ste Farmaceutisch Historische Dag te Kumpulan Bronbeek in Arnhem.
De najaarsbijeenkomst vond plaats te Brugge op 11 november op uitnodiging van Montanus vzw,het Collegium Medico-Historicum Brugense. Als locatie was gekozen voor het auditorium op de campus van de KHBO (Koninklijke Hogeschool Brugge-Oostende). Door niet minder dan twaalf sprekers werd het thema 'ziek zijn in de 16de en 17de eeuw' belicht. Hiervan nam onze voorzitter twee lezingen voor haar rekening. Na het symposium werden we per bus vervoerd naar het centrum van Brugge waar in het Hospitaalmuseum Memling in St-Jan een bezoek werd gebracht aan de tentoonstelling 'van chirurgijns tot pestheiligen'.
In augustus werd een Nieuwsbrief verstuurd met de aankondiging van de data van de komende bijeenkomsten en een aantal interessante tentoonstellingen.
Een aantal leden nam deel aan het 40ste Internationaal Congres van de ISHP te Berlijn van 14 tot 17 september.
Het bestuur vergaderde op 22 januari in de lokalen van de Koninklijke Apotekersvereniging van Antwerpen en op 23 juli te Rotterdam ten huize van de voorzitter. Naast de evaluatie van het werkjaar 2010 en de voorbereiding van de congressen, werd besloten het Bulletin in zijn huidige gedrukte vorm te behouden, aangezien momenteel de verzending via de drukker vlot verloopt, en niet over te gaan tot een elektronische versie. Eveneens werd de ledenlijst op punt gesteld, maar zal gewacht worden met de publicatie aan de leden tot de website van de Kring verder gevorderd is. Er werden ook 3 nieuwe leden genoteerd, waarvan één een 3de jaars student is van de KUL,
Er werd tevens beslist, gezien de gunstige financiële situatie van de Kring, het 'Winckelboeck' van onze collega Gilias dat in drukvorm is verschenen aan de leden aan te bieden als nieuwjaarsattentie. Het jaar 2011 sloot af met een positief resultaat mede dank zij een strikte kostenbeheersing en de budget neutrale organisatie van de congressen. Er was dan ook geen reden tot verhoging van de contributie voor 2012.
In 2011 overleed mevrouw Miep van den Brekel- Kerckhoffs, een regelmatige deelneemster aan onze congressen.

Apr. Guy De Munck
Secretaris

Een Middelnederlands allegorisch recept uit het Kartuizerklooster te Leuven

Prof. dr. Chris De Backer (†)

In de 16e eeuw, maar vooral in de 17e en 18e eeuw werd de figuur van de apotheker in de katholieke geestelijke literatuur vaak als metafoor of allegorie gebruikt.
Ook is in die tijden Christus menigmaal als de hemelse apotheker voorgesteld. De geneesmiddelen of farmaceutische apparatuur worden vergeleken met christelijke deugden.
Tegenover het genezen van lichamelijke kwalen staat het genezen van geestelijke kwalen. Bij zieken worden geneesmiddelen voorgeschreven die in een recept verwoord staan. De zonden zijn dan naar analogie geestelijke ziekten die moeten genezen worden met een geestelijk voorschrift. De moralistische grondgedachte wordt hier dus veel meer direct en geconcentreerd uitgedrukt door het aanwenden van metafoor en allegorie.

In de late middeleeuwen zijn ook voorbeelden te vinden van gebeden tegen bepaalde ziektes en aandoeningen (bij pest bv.[1]). De gebeden gaan samen met een remedie[2] of een uitgesproken religieus-allegorisch uitgewerkte remedie die een niet te ontkennen poëtische waarde bezit.

Een voorbeeld van een dergelijk allegorische remedie in de vorm van een geestelijk compositum (samengesteld geneesmiddel) wordt hierna besproken.
We vonden het in het Handschrift 15003-15048 van de Koninklijke Bibliotheek Albert I te Brussel. Het is een zogenaamd convoluut of verzamelhandschrift. Dit is een aantal afzonderlijk en los van elkaar ontstane handgeschreven katernen die later samengebonden werden in één band.
Het convoluut bestaat uit 86 werken, hoofdzakelijk geestelijke teksten (sermoenen, tractaten enz..) en ook enkele kronieken. Het behoorde toe aan het Kartuizerklooster te Leuven, dat gelegen was tussen de huidige Heilige Geeststraat en de Bankstraat, en werd van vanaf 1491 door de religieuzen bewoond die er een strenge en afgezonderde levenswijze op na hielden[3].

Op de folia 367v-368r komt een geestelijk recept in het Middelnederlands voor. De tekst ervan stamt naar de taalkenmerken uit de late middeleeuwen. Het gaat hier echter wel om een kopie aangezien de hand die de tekst neerpende rond 1530 te dateren is.

Voor de vertaling van het recept gebruikten wij de klassieke woordenboeken[4].

Een geestelijk geneesmiddel om uit Christus' wonden te putten.

R/ Bittere alsem van het berouw, 1 groot handvol.
Hysop van de biecht, veel.
Goede voornemens, 2 handvol.
Giet dit alles in een gelte tranen en zo in de aarden pot van het hart tot deze overloopt in het vuur van het eerbaar verlangen.
Olie van barmhartigheid, 1 grote pollepel.
Azijn van godsvrees.
Laat samen staan tot het klare van Gods goedertieren naar boven komt en het troebele van de kleinmoedigheid bezinkt.
Giet het klare in het nauw vat van een vurig geweten. Werp het troebele weg op straat.
's Avonds en 's morgens een volle lepel siroop.

Deze siroop is goed tegen alle ziekten. Hij mag tijdens de vasten gebruikt worden en voorafgaandelijk aan de Heilige Communie.
Om de bittere smaak weg te nemen en de siroop zoet te maken, zal men er een maat most (=jonge gistende wijn) van de inwendige blijdschap bijgieten.
Wanneer de maag vervuild is van de slechte humores der zonden, eet dan af en toe zoet hemels tarwebrood dat Maria in haar zuiver lichaam gebakken heeft, ook het zoete lammetje dat gebraden is met het hout van het kruis. Drink daarbij altijd wijn van de hartelijke blijdschap, maar meng deze met het water der tranen om er geen nadeel van te ondervinden. Rust zacht in het bed van her vreedzame geweten. Trek het hemd aan van de zuiverheid en daarboven het overkleed van het geduld. Vergeet niet de omkadering door de nederigheid. Omwind uw hoofd met eenvoudigheid en behoedzaamheid. Mijd de koude der traagheid. Behoed uw voeten voor begeerten opdat ze geen kou vatten in de liefde tot God en doe de schoenen der sterfelijkheid aan. Ga wandelen in de tuin van Gods liefde onder de boom van het kruis en pluk de appels van het leven. Maar let er op dat ze niet ongestoofd zijn en werp ze in het vuur van Gods liefde.
Zo moge ge hier leven op aarde in de gratie, en in het hiernamaals in de glorie, wat ons verleene de Vader, de Zoon en de heilige Geest.

---

[1] J. Gessler: "Een oratie en een devotie uit de 14e eeuw" in: Oostvlaams Zanten 12 (1937) 109-111
[2] Id., "Een gebed en een recepet uit de 10e eeuw" in: Oostvlaams Zanten 12 (1937) 1-12
[3] J. De Garuwe, *Historia Cartusiana Belgica.* Analacta Cartusiana 51. Ed. J. Hogg (Salzburg, 1985) 224-242
[4] J. Verdam, *Middelnederlandsch Handwoordenboek. Onveranderde herdruk en van het woord Sterne af opnieuw bewerkt door C.H. Ebbinge Wubben* ('s-Gravenhage, 1932). – J.J. van der Voort van der Kleij, *Verdam Middelnederlandsch Handwoordenboek. Supplement* (Leiden/Antwerpen, 1983). – C. Kilianus, *Etymologicum Teutonicae linguae* (Antverpiae, 1599; Facsimile, Handzame 1974).

Kaneel, een sprookje van Grim(m)*?

Sjoerd C. Wicherink

Iedereen kent wel kaneel, een kruid gebruikt in de keuken.
Het is één van de oudste kruiden en wordt al genoemd in de Bijbel als een ingrediënt voor een zalf die in de Tempel gebruikt werd. Duidelijk een duur ingrediënt, geschikt voor God.
Later was het in Europa nog steeds zeer duur en men dacht het afkomstig te zijn uit "Arabia". Eigenlijk waren het de Arabieren die het naar Europa brachten en lag de oorsprong veel verder naar het Oosten.

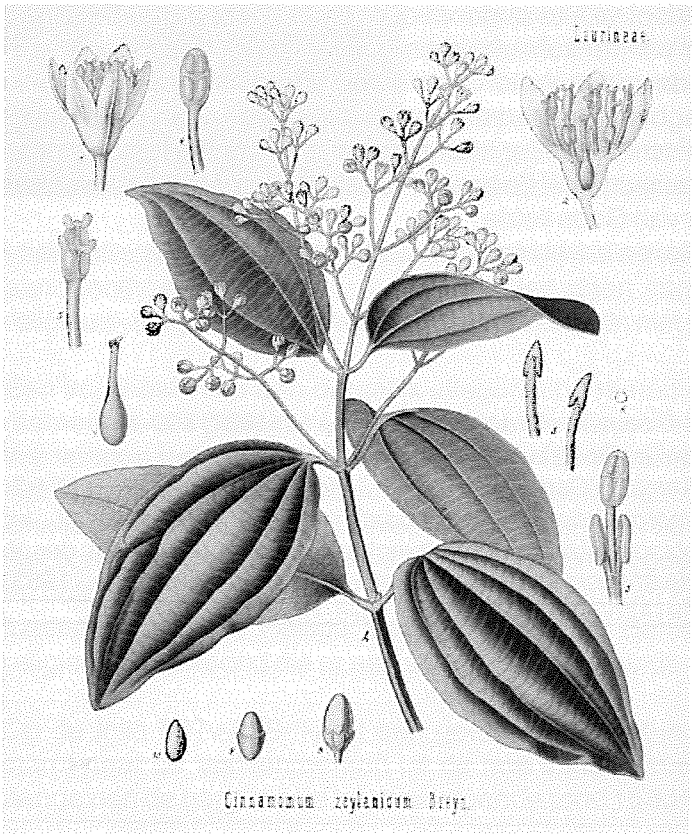

Uit: F.E.Koehler, Medizinal-Pflanzen (1897)

En zoals vaak met dure materialen werd kaneel in de eerste plaats gebruikt als medicament. De penning (uit 1619) van het Middelburgse Gilde, waartoe ook de apothekers behoorden, toont, naast tabak en een suikerbrood, twee kaneelstokjes.

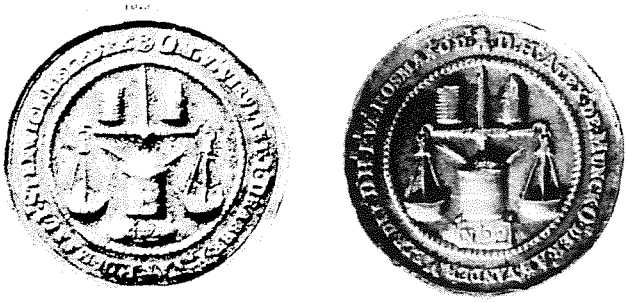

Uit: W.F.Daems: Penningkundige geschiedenis der Pharmacie; Tijdschrift voor Artsenijkunde 1943, (1) 91.

Valerius Cordus noemt in zijn "Dispensatorium" van 1559 ongeveer 84 preparaten waarin kaneel als ingrediënt verwerkt is. De Amsterdamse Apotheek van 1686 heeft er nog maar 30. En de "Formules de Médicamens" van de Parijse Hospitalen van 1783 nog slechts 11.
Robert James heeft in zijn "New English Dispensatory" van 1747 2 pagina's aan kaneel gewijd: verscheidene toepassingen zowel als medicijn als als keukenkruid. Hij plaatst het bij de maag- en baarmoedermedicijnen, en noemt het ook een uitstekend hart-medicijn. Maar, voegt hij eraan toe, het wordt te vaak toegepast en geeft daardoor aanleiding tot dezelfde klachten!
In de 19e en de 20e eeuw wordt kaneel nog wel genoemd in alle farmacopees maar wordt het steeds minder gebruikt in preparaten. In het "Commentaar" op de Nederlandse Farmacopee van 1880 wordt het gebruik ervan alleen nog genoemd als carminativum, anti-diarroicum en als ingrediënt van preparaten voor uterine problemen. En uiteraard wordt het genoemd als corrigens voor een slechte smaak of geur.
Vandaag de dag is kaneel vrijwel geheel uit de apotheek verdwenen en nog slechts in de keuken aan te treffen. Met één beroemde uitzondering: het welbekende Laudanum Sydenhami, oftewel Tinctura Opii Crocata: dit wordt nog steeds bereid uitgaande van opium, kruidnagelen, saffraan en kaneel!

The liquid *Laudanum*, which, as I ſaid, I uſed daily, was prepar'd according to the following plain manner.

Take of Spaniſh *Wine, one Pint; of Opium, two Ounces; of Saffron one Ounce; of the Powder of Cinnamon and Cloves, each one Dram: let them be infus'd together in a Bath two or three Days, till the Liquor comes to a due Conſiſtence; ſtrain it, and keep it for uſe.*

Uit: The whole Works of Dr Thomas Sydenham MD; vertaling door John Pechey MD, Londen 1734.

Gedurende deze hoogtijdagen van het kaneel in Europa was het enige gedeelte van de boom wat hier gebruikt werd de gedroogde bast, en deze veranderde tijdens het droogproces in bruine stokjes, in het Latijn "Canella" waaraan het zijn Nederlandse (en Franse) naam heeft ontleend. Slechts dit gedeelte kon eenvoudig over grotere afstanden vervoerd worden zonder erg veel in te boeten aan "kracht", dus aan smaak en reuk.

En nu over naar Hermannus Nicolai Grim(m). Hij werd geboren in 1641 op het toen Deense (nu Zweedse) eiland Gotland, behaalde zijn MD in Leiden en werkte daarna regelmatig voor de Verenigde Oostindische Compagnie (V.O.C.). Eerst een paar jaar als scheeparts, toen enige tijd in Batavia. Daarna enige jaren als stadsarts in Neurenberg en weer terug naar de V.O.C. Hij verbleef toen o.a. op het eiland Ceylon en het resultaat daarvan was de publicatie in 1677 van zijn "Laboratorium Chymicum", een boekje met een overdaad van farmaceutische preparaten die hij gemaakt en onderzocht had tijdens zijn verblijf aldaar.

LABORATORIUM CHYMICUM,

Gehouden op het voortreffelycke Eylandt

CEYLON,

Soo in 't Animalische, Vegetabilische, als Mineralische Ryck.

Wordende de Liefhebberen niet alleen de Præparatien der selve trouwelyck op-teyckent, maer oock desselver bruyck, en hoedanigh sy moeten geadhibeert worden.

Dienende tot een bewys, hoe men de swaere Eysschen te vooren gedaen, grootelycks verminderen, en van betere bedienen kan.

Door

HERMANNUS NICOLAI GRIM,

Medicinæ Doctor, in dienst der Edele Nederlandtsche Oost-Indische Compagnie.

BATAVIA,

Gedruckt by *Abraham van den Eede*, Boeckdrucker der E. Compagnie, wonende in de Prinçe-straet, in de Batavische Mercurius, ANNO 1677.

Frontspecie van H.N.Grim: Laboratorium Chymicum; Batavia 1677.

In dit traktaat somt hij op welke ingrediënten hij heeft gevonden op Ceylon en geeft dan enkele bereidingen met deze ingrediënten, te beginnen met dierlijke, dan plantaardige en tenslotte minerale simplicia.
En in deze lijst is de kaneelboom veruit de beste, volgens hem de "Koningh van alle Geboomten"! Hij onderzocht elk onderdeel van de boom, dus niet alleen de goed bekende bast. De bloemen, de bladeren, de vruchten, de bast en de wortel: hij beschrijft 50 preparaten in totaal, waarin een onderdeel van de boom wordt verwerkt. En hij is erg enthousiast over deze preparaten, en verklaart dat ze vaak een stuk beter zijn dan de Europese equivalenten.
Een voorbeeld: Essentia Cinamomi, door hem genoemd "een rechte Balsamum Vitae, ende goedt in de gebreken des Hoofts, Mage, ende Lijf-moeder". En het werkt "veel meer als twintigh andere koockingen van Kruyden, die de meesten Tydt sonder vrucht gebruyckt worden".
Of de Theriaca Ceylonica: met slechts 18 ingrediënten is het niet te vergelijken met de gebruikelijke preparaten uit Europa. Slangenpoeder zit er ook in, maar Grim(m) stopt er 5 verschillende, op kaneel gebaseerde ingrediënten in, en géén opium! En hij gaat verder:
"Waer zyt ghy nu? Gy Theriacks-Kramers van de geheele Wereldt; het waer "beter dat wy uwe bedriegelycke Theriac van Ceylon ontboden, daer wy die "hondertmael beter konnen hebben. Dit is de rechte Venijn drijvende Theriac, "daer van Scr. 1 soo veel kracht betoonen sal, als een heel pondt van de "uwe."

Het valt op dat Grim(m) kaneel ook uitwendig toepast, maar daarbij gebruikt hij uitsluitend bereidingen van andere delen van de boom dan de bast. In Europa werd kaneel nooit uitwendig toegepast, maar daar was natuurlijk alleen de bast bekend.
Voorbeeld: "Unguentum Nervinum". Een in Europa bekend preparaat: Zwelfer noemt het (in 1672) met een kleine 23 ingrediënten, en de Württembergse Farmacopee van 1741 heeft er ook nog 23. Aan de andere kant, de Londense Farmacopee van 1677 heeft er 20:

Unguentum nervinum.—Formula of the Pharmacopœia Londinensis, A.D. 1677.

℞ Cowslips (leaf and flower),
Sage,
Ground-pine,
Rosemary,
Lavender,
Laurel (leaf and berry),
Chamomile,
Rue,
Smallage,
Melilot (leaf and flower),
Wormwood, āā one handful;
Mint,
Betony,
Pennyroyal,
Parsley,
Lesser centaury,
St. John's wort, āā one half-handful;
Sheep's-foot (or neat's-foot) oil, lb.v;
Mutton (or beef) suet, lb.ij;
Oleum de spica, ℥ss.
Mash and boil. *Fiat unguentum secundum artem.*

En de Amsterdamse Apotheek van 1686 nog 16, maar de Nederlandsche Farmacopee van 1826 nog maar 4.

En in geen van deze bereidingen werd kaneel gebruikt! Grim(m) maakt ook deze Unguentum Nervinum maar met slechts 6 ingrediënten, waarvan er 4 afgeleid zijn van de kaneelboom, naast olifantsbot en hertshoorn.

Unguent. Nervinum.

Rec: *Ol ſt. Fol. Cinam. unc. s*
Rad. Cinam. unc. iiij.

Off Elephant.
Corn. Cerv. an dr. iij.
Ol Coct Bacc. Cinam. unc. iij.
Cerae ex Bacc. Cinam lb ij.
M F. *Ungu.*

Dit ſal in alle Lammigheden, Kramp, of convulſive Treckingen, en andere Gebreecken der Senuwen, meerder hulp bewyſen in een dagh, als alle andere bekende, in een geheele Weeck ofte Maendt.

Uit: H.N.Grim, op.cit. pag. 45, 46

Maar welke ingrediënten Grim(m) in zijn naar eigen mening beste preparaat, de Balsumus Cinamomi, verwerkte, zullen we nooit weten:

"In Europa wordt een *Balsem* gemaeckt tot uytterlyck gebruyck, die wel bekendt is. Maer hier op "*Ceylon* maecke ick een Balsem, die sonder toe-set van andere Vettigheydt, boven maeten schoon "is, hebbende alle krachten des Caneels in hem, is groen, smeltelyck als Boter, en doet soo wel "innerlyck als uytterlyck treffelycke Effecten, van Scr. S tot Scr. 1. Laet sich soo alleen, "of met "andere dingen innemen. Ick soude hier de Praeparatie wel stellen, maer alsoo dit een dingh is, "daer aen de *Ed: Compagnie* veel gelegen, en dat sonder twyffel groote afttreck geven sal, so haest "als het bekent wordt, hebbe ick niet opentlyck de selve hier willen op-stellen".

Hij had duidelijk het beste met zijn werkgevers voor!

Waarom zijn enthousiasme voor al deze medicijnen, gemaakt met plaatselijke ingrediënten? Mogelijk zijn eigen ervaringen in Batavia: V.O.C.-personeel moest behandeld worden door V.O.C.-doktoren, en met medicijnen uit de V.O.C.-apotheek, Deze laatste bevoorraadde alle andere V.O.C.-handelsposten in Azië met medicijnen, allemaal uit Holland geïmporteerd.
En het is goed voor te stellen dat deze medicijnen, na een zeereis van enkele maanden, een duidelijk mindere kwaliteit hadden.
Wat ook invloed op hem gehad zal hebben: het grote aantal verschillende preparaten, allen afkomstig van slechts één boom: de bladeren leveren een olie die naar kruidnagelen ruikt, de wortel levert een soort kamfer en de bessen een olie die op jeneverbesolie lijkt en ook een groenig vet, te gebruiken in zalven. Ik denk dat er geen enkele plant bekend is in de Europese Materia Medica die zo'n verscheidenheid aan producten levert.
Kort gezegd: Grim(m) wilde zijn patiënten behandelen met medicijnen, gemaakt van plaatselijke

ingrediënten, vers bereid en daardoor naar zijn mening effectiever. Ik neem aan dat hij regelmatig de ervaring heeft gehad dat de Europese producten niet genoeg effect hadden, hetgeen hij toeschreef aan de kwaliteitsafname gedurende het transport.
Helaas voor Grim(m), het bleek een sprookje. Hoewel hij later een "Pharmacopoeia Indica" schreef, in het Latijn, werden zijn adviezen niet gevolgd door een toenemend gebruik van zijn kaneelboom.
Geen effect dus in Europa, en in de "Bataviasche Apotheek", een officiële farmacopee voor Batavia (1746), is ook geen invloed te bespeuren van zijn ideeën!
Arme Grim(m)..... kaneel, een sprookje!

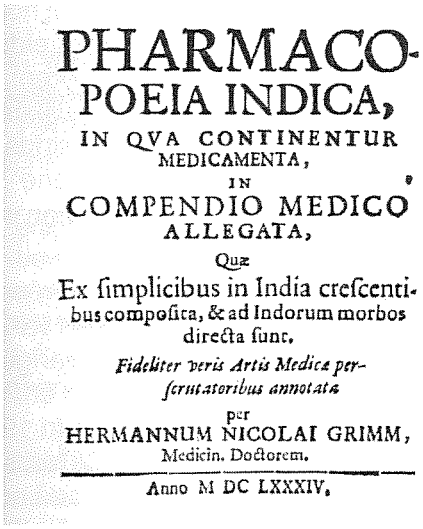
PHARMACO-
POEIA INDICA,
IN QVA CONTINENTUR
MEDICAMENTA,
IN
COMPENDIO MEDICO
ALLEGATA,
Quæ
Ex ſimplicibus in India creſcenti-
bus compoſita, & ad Indorum morbos
directa ſunt.
Fideliter veris Artis Medicæ per-
ſcrutatoribus annotata
per
HERMANNUM NICOLAI GRIMM,
Medicin. Doctorem.
Anno M DC LXXXIV.

Geraadpleegde litteratuur:

Anon.: Formules de Medicamens usitées dans les different Hopitaux de Paris; Parijs, 1783.

V. Cordus: Dispensatorium, hoc est Pharmacorum confidendorum ratio; Lyon, 1559.

D.J.Coster en R.J.Opwyrda: Handleiding bij het gebruik van de tweede uitgave der Phramacopoea Neerlandica; 2e deel, 1880.

H.N. Grim: Laboratorium Chymicum; Batavia, 1677.

R. James: Pharmacopoeia Universalis, or a new Universal English Dispensatory; Londen, 1747.

Jap Tjiang Beng: Über Indonesische Volksheilkunde an Hand der Pharmacopeia Indica des Hermann Nikolaus Grim(m); Franfurt/M, 1965.

J. Pechey (vert.): The whole Works of Dr Thomas Sydenham MD; Londen 1734.

Pharmacopaea Amstelredamensis, d'Amsterdammer Apotheek; Amsterdam, 1686.

J. Zwelfer: Pharmacopoeia Augustana reformata; Dordrecht, 1672.

Apr. Sjoerd Wicherinck
Schiedamse Vest 134, NL-3011 BG Rotterdam

* Er is geen eenvormigheid wat betreft de schrijfwijze van Grim(m).

Op het titelblad van zijn werk Laboratorium Chymicum staat Grim als schrijver vermeld, terwijl de Pharmacopoeia Indica Grimm spelt. (Zie foto's)
Daarom de schrijfwijze Grim(m) in deze bijdrage.

Rechter Tie als forensisch expert.

Voordracht gehouden op de voorjaarsbijeenkomst te Geel, 10 april 2011.

Dr. Harmen Beukers
Scaliger Instituut, Universiteitsbibliotheek Leiden

Op 9 augustus 2010 was het honderd jaar geleden dat Robert Hans van Gulik geboren werd. Voor de Universiteitsbibliotheek Leiden was het een reden om van december 2010 tot maart 2011 een tentoonstelling te organiseren: 'Gao Luopei 高羅佩 – De sinoloog Robert Hans van Gulik in wetenschap en kunst'. Tegelijkertijd werd aandacht besteed aan het feit dat het Sinologisch Instituut van de Universiteit Leiden sinds 1977 de fameuze Chinese bibliotheek van Robert van Gulik bezit. Bekendheid bij het algemene publiek kreeg Van Gulik echter als auteur van de *'Rechter Tie'* detective romans. Het was een van de drie levens van deze diplomaat/schrijver/geleerde[1].

Robert van Gulik.

De vroege jeugd van Robert van Gulik speelde zich af in Gelderland. Hij werd op 9 augustus 1910 in Zutphen geboren. Op driejarige leeftijd verhuisde hij naar Nijmegen. In beide plaatsen was zijn vader Willem van Gulik als officier van gezondheid verbonden aan hospitalen van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger. In 1914 werd vader uitgezonden naar Java als directeur van de Militair Geneeskundige Dienst. De familie volgde een jaar later naar Batavia. Hier bracht Robert zijn lagere-schooljaren door. Met het beëindigen van vaders diensttijd in de zomer van 1923 keerde de familie van Gulik weer terug naar Nederland en vestigde zich in Beek bij Nijmegen. Van 1923-1930 ging Robert naar het Stedelijk Gymnasium in Nijmegen. In die periode werd zijn belangstelling voor Aziatische talen en culturen duidelijk: hij verdiepte zich in de Chinese taal en in Sanskriet. Daarbij kreeg hij hulp van de beroemde Sanskritist prof. dr. C.C. Uhlenbeck, die na zijn emeritaat naar Nijmegen verhuisd was. Met deze geleerde publiceerde Robert in zijn gymnasiumtijd als tweede auteur zijn eerste wetenschappelijke werk, *An English-Blackfoot Vocabulary* (1930).

Na het eindexamen toonde Van Gulik geen belangstelling voor een zuiver wetenschappelijke carrière. Met zijn meer praktisch gerichte instelling zag hij meer perspectief in een positie als ambtenaar op het Bureau Oost-Aziatische Zaken te Batavia. In overeenstemming met het contract dat hij daarvoor tekende liet hij zich in september 1930 aan de Leidse Universiteit inschrijven in twee faculteiten te weten Letteren (met hoofdvak Chinees en bijvak Japans) en Rechten. Al na nauwelijks twee jaar slaagde hij voor de kandidaatsexamens Chinees en Indisch Recht. Helaas beëindigde de Nederlands-Indische regering het contract. Van Gulik besloot toen de rechtenstudie op te geven en zich verder alleen bezig te houden met Chinees, Japans en Tibetaans. Zijn doctoraal examen legde hij in 1934 af in Utrecht. Aan die universiteit promoveerde hij in 1935 *cum laude* op een proefschrift over de paardencultus in China en Japan.

Voor oriëntalisten die geen wetenschappelijke carrière ambieerden lag een carrière bij de buitenlandse dienst voor de hand. Mede dankzij de grote behoefte aan oriëntalisten bij de Nederlandse vertegenwoordigingen in het Verre Oosten, kon Van Gulik direct na zijn promotie als adjunct-tolk in dienst treden en vertrok hij begin mei 1935 per Transsiberische trein naar Harbin in China en vandaar naar zijn eerste post in Tokyo. Hij zou er tot juli 1942 blijven. Hij zou er nog tweemaal terugkeren, namelijk van 1948-1951 als adviseur van de Nederlandse Militaire Missie in Japan en uiteindelijk van 1965-1967 als ambassadeur. Tijdens de oorlog werd Van Gulik van maart 1943 tot mei 1946 geplaatst in de hoofdstad van Vrij China, Chungking. Hier kon hij zich laven aan de Chinese cultuur, omdat – in zijn eigen woorden – "al de beste geleerden en kunstenaars van alle grote culturele centra in China waren hier samengekomen."

Van Guliks loopbaan in de buitenlandse dienst bracht hem verder naar India (1952-1953), Libanon (1956-1959) en Maleisië (1959-1962). Hij eindigde zijn carrière als ambassadeur van Japan en Korea. Hij overleed in 1967 op zevenvijftigjarige leeftijd in Den Haag.

Rechter Tie.

Met de aanval op Pearl Harbor op 9 december 1941 ontstond voor de diplomatieke missies in Japan een oorlogssituatie. Dat betekende opsluiting op het ambassadeterrein in afwachting op een uitwisseling van diplomaten. Voor Van Gulik kwam die op 30 juli 1942. Als bagage werd slechts één koffer toegestaan. Zijn omvangrijke bibliotheek moest hij achterlaten. Hij kon behalve twee manuscripten slechts een paar Chinese boekjes meenemen

> ... die ik willekeurig had gekozen, teneinde tenminste nog enige Chinese lectuur bij de hand te hebben in de onzekere dagen die ons wachtten. Hieronder bevond zich een kleine lithografische editie van een misdaadroman uit de 18de eeuw, waarin het speurwerk werd beschreven van de T'ang-staatsman en meesterdetective Ti Jen-chieh; pas een jaar later opende ik dit boek.

In een deel van dat boek, *Wu Zetian si da qi an* (Vier grote opmerkelijke rechtszaken uit de tijd van keizerin Wu Zetian), trad Di Renjie op, in het Nederlands beter bekend als Rechter Tie.

Di Renjie (630-700) is een historische figuur uit de Tang-dynastie. (fig. 1) Hij had een succesvolle loopbaan als magistraat in verschillende districten. In die capaciteit vervulde hij tegelijkertijd de functies van rechter, districts- en stadsbestuurder en hoofd van de politie. Na een succesvolle loopbaan als prefect kreeg Tie een aanstelling aan het Keizerlijke Hof als één van de hoogste ambtenaren van keizerin Wu. Hij overleed in de ouderdom van zeventig jaar

In 1949 publiceerde Van Gulik een Engelse vertaling van een deel van bovengenoemd boek onder de titel *Celebrated Cases of Judge Dee (Dee Gong An).* (fig. 2) In de inleiding gaat Van Gulik uitgebreid in op de karakteristieken van Chinese detective romans en van de Chinese rechtspraktijk[2]. Hier treden ook Rechter Tie's vaste medewerkers op: zijn vertrouwde raadgever wachtmeester Hoeng Liang en de assistenten Ma Joeng, Tao Gan en Tsjiao Tai. In 1982 verscheen een Nederlandse uitgave *De vergiftigde bruid.*

Voor Van Gulik was een tweede belangrijke bron voor traditionele gerechtelijke procedures de verzameling dertiende eeuwse casus door Gui Wanrong, *Tang Yin Bi Shi.* Ook dit werk werd door Van Gulik vertaald en geannoteerd. Het verscheen in 1956 onder de titel *Parallel Cases from under the Pear Tree.* Uit verschillende besproken casus wordt duidelijk dat Chinese rechters gebruik maakten van traditionele Chinese wetenschappen. Iedere geleerde had op zijn minst een oppervlakkige kennis van geneeskunde en van farmacologie en toxicologie

De ontstaansgeschiedenis van de Rechter Tie-boeken is door Robert van Gulik zelf geschreven. Deze *'Remarks on my Judge Dee Novels'* zijn opgenomen in het gedenkboek van Marco Huysmans[3]. De Rechter Tie-boeken werden oorspronkelijk in het Engels geschreven. De eerste Nederlandse serie van vijf boeken verscheen als *'Rechter Tie Mysteries'* bij de uitgeverij W. van Hoeve in de periode 1957-1960. Op verzoek van de uitgever werd in 1962 begonnen met een tweede serie *'Nieuwe Rechter Tie Mysteries'.*

De traditionele praktijk van de lijkschouwing.

Rechter Tie volgde de traditionele praktijk om zelf van de criminele feiten kennis te nemen, daaruit een conclusie af te leiden en die bij de openbare behandeling van de rechtszaak op te voeren. Daarbij onderzocht hij persoonlijk het misdrijf, deed onderzoek van het lijk en ondervroeg verdachten en getuigen.

Een lijkschouwing veronderstelde een zekere kennis van de geneeskunde en van de toxicologie. Chinese literati lazen wel degelijk medische boeken, al was het maar om behandelingen te leren die de oude dag van hun ouders zou verlichten. Bovendien waren ze dan bij ziekte niet afhankelijk van de sociaal lagere 'medische marskramers'. Het zal dan ook niet verbazen dat Rechter Tie medische kennis bezat. In *De vergiftigde bruid* werd dit expliciet vermeld toen Tie zich vermomde als rondreizend dokter:

> Hij wist, zoals alle letterkundigen tamelijk veel van kruiden af, want medicijnen is een onderdeel van de studie die de staat zijn toekomstige ambtenaren oplegt.

Toen hij de apotheker Kwo – in *Nagels in Ning-tsjo* – bezocht en deze opmerkte dat Tie geheel op de hoogte was van de kruidenkunde, toen antwoordde de rechter: "Ik lees graag oude boeken over de pharmacie." En ook in *Het Chinese Lakscherm* werd Tie's vertrouwdheid met de geneeskunde vermeld: "Hij was bekend met de medische wetenschap en vooral met het speciale vak van de lijkschouwer." (fig. 3)

Voor de lijkschouwing bestond een goede handleiding, de Xi Yuan Li 洗冤録 (1252) geschreven door Sung Tzu. Dit werk was bedoeld voor lagere ambtenaren die zich met strafrechtzaken bezig hielden. Het was het officiële handboek voor forensisch onderzoek in China tot de oprichting van een Nationale Gezondheidszorg in 1927. De oorspronkelijke tekst werd in 1304 verbeterd door toevoeging van schetsen van kadavers waarop de vitale punten aangegeven waren die bij de lijkschouwing gecontroleerd werden. In 1771 werd dit werk nog met een aantal osteologische schema's aangevuld (fig. 4). Deze speelden een belangrijke rol bij het onderzoek van het skelet. De betreffende tekst geeft eerst een globaal overzicht van de beenderen en begint met de constatering:

> Het menselijk lichaam heeft 365 geledingen, evenals de zonneweg in 365 graden verdeeld is; de beenderen van de mannen zijn wit, die van de vrouwen zijn grijs. De beenderen van het hoofd bij mannen, van af de nek tot aan het oor en het achterhoofdsbeen bestaan uit 8 stukken of platen, aan het achterhoofdsbeen is een dwarse naad en een naad die naar beneden loopt tot aan de atlas: ...[4]

Belangrijk zijn ook de instructies over de wijze waarop botstukken behandeld moeten worden:

> Men neme dun henneptouw of bamboe en reige daar de beenderen aan en steke in elk been een reepje papier met de naam van het been, dan zal men zich niet vergissen tijdens het gerechtelijk onderzoek.

Voor dat onderzoek worden de beenderen eerst gewassen, daarna 'in geregelde volgorde aan een touw geregen' op een mat gelegd en geroosterd. De beenderen worden onderzocht op een heldere plaats onder een 'rood geolied regenscherm'. Daarmee wordt het zonlicht gefilterd en worden bepaalde verkleuringen door bloedingen beter zichtbaar. Om breuken vast te stellen smeert men bijvoorbeeld de beenderen in met 'dikke, goede inkt'. Als de inkt is opgedroogd, wast men die weg:

> ... zijn er breuken, dan dringt de inkt bepaald daar binnen, zijn er geen breuken, dan dringt de inkt niet binnen.

Als dat deel van het onderzoek is afgelopen, gaat men het geraamte nakijken aan de hand van 'tabellen voor de lijkschouwing':

> ... dan zullen de lijkschouwers de beenderen afroepen volgens de vier richtingen (naar boven, naar beneden, rechts en links), namelijk het geraamte met het gelaat naar boven gekeerd, beginnen zij met de schedel en roepen eerst af de kruin van het hoofd, de fontanellen, de neusbeenderen, den strot, de mondbeenderen of deze volledig zijn of niet, de oogkassen, enz. enz.

Vervolgens wordt ook de achterzijde van het geraamte gecontroleerd en worden alle delen gemerkt. De verschillende groepen beenderen worden in papier gepakt en omwikkeld met toiletpapier en dan tezamen in een pot bewaard.

Belangrijk is natuurlijk de vaststelling of de dood een gevolg is van een vergiftiging of niet. Ook hier geeft de *Xi Yuan Li* een duidelijk leidraad[5]. De algemene verschijnselen van een vergiftiging zijn donkerrode lippen en gezicht, en bloed uit mond, ogen, oren en neus. Bij zeer zware vergiftigingen zou het lichaam zwart en opgezwollen zijn en het gelaat blauwzwart en puilen de ogen uit. Bij de lijkschouwing maakt men gebruik van een zilveren probeernaald. Die wordt eerst gewassen in een aftreksel van *Albizia saponaria*. Daarna wordt deze in de mond van het lijk gestoken. De mond wordt dan enige tijd afgesloten met papier. Bij vergiftiging heeft de naald een niet-afwasbare blauwzwarte kleur. Er is een alternatieve test, daarbij wordt in de mond van het lijk een klomp kleverige rijst gestopt. Vervolgens worden de lichaamopeningen bedekt met watten en vellen papier. Bij vergiftiging zal het lijk opzwellen en zal de rijstklomp doordrenkt zijn met een zwart stinkend vocht. Bij twijfel kan men de rijst aan een kip geven. Sterft deze dan is er sprake van een vergiftiging.

De *Xi Yuan Li* bespreekt ook verschillende vergiften[6]. Een bijzonder dierenvergift is Ku tu 蠱毒.

> Om dit vergift te bereiden worden honderd kruipende dieren en insecten gevangen en in een pot gedaan; na verloop van een jaar wordt de pot nagezien, er is één dier overgebleven, dat al de anderen heeft opgegeten; dit dier bevat al het vergift hier bedoeld.

Het is 'het meest wonderlijke van alle vergiften'. Als iemand aan dit vergift overlijdt, dan is er geen onderscheid met dood door ziekte. Ook hier wijst de proef met de naald het vergift aan. Het vergift wordt bereid in dorpen in de zuidelijke provinciën. De *Xi Yuan Li* raadt aan

> ... gaat men bij iemand eten, dan roert men met een rhinoceroshoorn in het eten; als er wit schuim boven komt, dan is dit vergift in het eten; is er geen schuim, dan is dit vergift niet in het eten. Men laat de vergiftigde persoon in 't water spuwen; zinkt het uitbraaksel, dan is er vergift in; drijft het boven, dan is er geen vergift; of men laat iemand een zwarte boon in de mond nemen; als de boon opzwelt en schil barst, dan is hij met dit vergift vergiftigd; zwelt de boon niet en barst de schil niet, dan is hij niet met dit vergift vergiftigd.

Naast de rechters, was alleen de lijkschouwer een expert in forensische vraagstukken. Veelal was dat een persoon van een lagere sociale klasse, die deze activiteit combineerde met die van begrafenisondernemer. In het geval van Rechter Tie treedt echter vrijwel altijd een apotheker op als lijkschouwer. Zo was de lijkschouwer in *Het Spook in de Tempel* 'apotheker van beroep', in *Labyrinth in Lan-Fang* was deze 'in het dagelijks leven eigenaar van een welbekende apotheek', in *Het Chinese Lakscherm* 'de eigenaar van de grote apotheek op de markt', in *Het rode Paviljoen* 'eigenaar van de grootste apotheek op dit eiland', en in *Fantoom in Foe-lai*, de apotheker Kwo.

Het merkwaardige lijk.

Een bijzondere lijkschouwing vond plaats in de zaak van 'Het merkwaardige lijk', één van de drie zaken in *De vergiftigde bruid*. Rechter Tie vermoedde dat de marktverkoper Bie Hsoen niet op natuurlijke wijze was gestorven. Daarom liet hij het lijk opgraven. Dat was op zich niet zonder risico voor de rechter: het opgraven van een lijk zonder goede grond was een halsmisdaad. Bij inspectie van het lijk constateerde Tie dat

> ... de ontbinding tot bepaalde plekken beperkt was gebleven. Niettemin zag Bie's stoffelijk overschot er gruwelijk uit, vooral omdat de ogen nog open stonden en als verschrompelde askleurige balletjes in de kassen lagen.

Hij vervolgde met een bijzondere ondervraging. Als namelijk van een moord sprake zou zijn, dan zou de ziel nog om het lichaam zweven. Rechter Tie richtte zich tot het lijk en vroeg of de ziel, als die inderdaad nog aanwezig was, zich kenbaar wilde maken door de ogen te sluiten: Tot ontzetting van

de aanwezigen "knipperden de verdroogde oogleden van het lijk en sloten zich over de donkere kassen.' Dat was voor Tie voldoende en beval hij de lijkschouwer het onderzoek voort te zetten. Na verwijdering van het doodskleed werd het lijk zorgvuldig gewassen met sterke wijn. Daarna begon het onderzoek:

> De lijkschouwer begon met het gezicht en de hals nauwkeurig te bekijken en zocht daarna het lichaam centimeter voor centimeter af. ... ook het onderzoek van de buikstreek [leverde niets op] ... De lijkschouwer bekeek de benen en vroeg zijn helpers of ze het lichaam om wilden keren.

De lijkschouwer vond bij het uitwendig onderzoek geen enkele aanwijzing voor een moord. Om voldoende zekerheid te krijgen kreeg de lijkschouwer toestemming om een inwendig onderzoek te doen:

> De lijkschouwer schonk warm water in de mond van het lijk en drukte zodanig op de borst en buik dat het water eerst naar binnen liep en daarna weer opborrelde. Daarna nam hij een plat zilveren instrumentje dat ongeveer twintig centimeter lang was en duwde het langzaam naar binnen, tot het diep in de keel stak. Hij liet het los en vroeg de rechter of hij wilde toezien terwijl het instrument weer naar buiten werd getrokken.
> Rechter Tie knikte en de lijkschouwer trok het instrument naar zich toe. Het zilver was op geen enkele plaats verkleurd.

Tot verbazing van Rechter Tie waren er dus geen verdachte sporen te vinden. Toch wist Tie de weduwe uiteindelijk een bekentenis te ontlokken. Na het Drakenboten festival had zij haar man zo dronken gevoerd dat hij omviel:

> ... ik nam een van de lange dunne naalden die we gebruiken om zolen op onze schoenen te stikken en sloegen de naald met een houten hamer in zijn schedel. Bie Hsoen schreeuwde maar één keer, daarna was hij dood. Van de naald was alleen een klein kopje te zien, onvindbaar tussen de haren verborgen. Bie Hsoen bloedde niet, maar zijn ogen puilden uit zijn kassen. Ik wist dat een lijkschouwer de wond niet licht aan het licht zou brengen.

Naaldmoorden

Van Gulik gebruikte het thema van de naaldmoord ook in *Nagels in Ning-tsjo*, zelfs tweemaal. In eerste instantie ging om de katoenhandelaar Loe Ming, die vermoedelijk op niet natuurlijke wijze overleden was. Zijn zwager was het namelijk opgevallen dat het gezicht van de dode een normale kleur had, maar dat de ogen erg uitpuilden. Ook hier leverde de schouwing na de opgraving van het lijk geen enkele aanwijzing op voor een moord. De echtgenote van apotheker Kwo suggereerde Tie een oud gegeven, namelijk dat de scherpe, ijzeren zoolnagel als moordwapen gebruikt kon worden:

> ... Die lange nagels hebben maar een kleine kop. Indien ze er helemaal met de houten hamer ingedreven worden, zal de kop volkomen onzichtbaar zijn tussen de haren op de kruin.

Daarom zou niemand een dergelijke moord ontdekken. Rechter Tie besloot nu tot een tweede lijkschouwing over te gaan, alleen van het hoofd en in het bijzonder van de kruin. De lijkschouwer rapporteerde dat hij "tussen de haren op de kruin een kleine ijzeren punt heeft aangetroffen. Het schijnt de kop van een nagel te zijn." Met een tang haalde hij een lange ijzeren nagel uit de schedel.

Rechter Tie meende dat mevrouw Kwo de suggestie niet zo maar gedaan had. In feite had zij aangegeven dat zij zelf op deze wijze een eind gemaakt had aan het leven van haar eerste echtgenoot. In het geheim maakte Tie diens graf open en onderzocht de schedel. Hij schudde die heen en weer: "Er klonk gerinkel van ijzer tegen been."

Van Gulik ontleende het thema van de naaldmoord aan de door hem uitgegeven *Parallel Cases from under the Pear Tree*. Daar werd in Casus 16B beschreven dat de prefect van Yen Tsun een

vrouw verdacht van een moord. Hij kon de zaak oplossen toen hij opmerkte dat vliegen zich verzamelden op de kruin van de dode. Hij deed de haren opzij en vond een ijzeren spijker. Het is opmerkelijk dat in geen van de eerder genoemde zaken Rechter Tie dacht aan werd aan een raadgeving in de *Xi Yuan Lu*:

> Als de dode een man is moet de kruin onderzocht worden voor het geval er een platkop spijker ingeslagen is.

Maankruid

De eerdergenoemde apotheker Kwo uit Ning-tsjo was eigenaar van de apotheek 'De Kaneelgaarde'. Niet lang na zijn aankomst in Ning-tsjo bezocht Rechter Tie die apotheek. Hij was erg onder de indruk van het onberispelijk uitziende medicijnenkabinet. Hij las de opschriften van de 'ontelbare kleine laadjes' en merkte op dat de apotheker beschikte over een uitgebreide verzameling pijnstillende middelen: "Hier is zelfs het Maankruid, dat is nogal zeldzaam." De apotheker bevestigde dat: in Ning-tsjo groeide die plant maar op één plaats, op de top van een hoge rots, die daarom Medicijnheuvel genoemd werd: "We verzamelen de wortels daar in de winter, van onder de sneeuw." Rechter Tie demonstreerde zijn kennis van de geneeskrachtige planten door op te merken

> In de winter heeft het de meeste kracht. Alle sappen zijn dan in de wortels samengetrokken.

Om welke plant het hier precies gaat is niet helemaal duidelijk. In principe kan het de judaspenning zijn *(Lunaria annua)* of de maanvaren *(Botrychium lunaria of Botrychium ternatum)*. De laatste is in de Chinese geneeskunde bekend als Yindijue (陰地蕨). Alleen moeten volgens de aanwijzingen in het klassieke werk over de Chinese Materia Medica, de *Bencao Gangmu* de wortels en bladeren van de maanvaren in juli verzameld worden (fig.5). Volgens hetzelfde werk wordt dit geneesmiddel door Taoïstische alchemisten gebruik bij de bereiding van cinnaber en zwavel.

De wortel van de Slangenboom

Apotheker Kwo was betrokken bij de lijkschouwing op de bokser Lan-Taokwee. (fig. 6). Het stoffelijk overschot van de bokser werd gevonden in het badhuis:

> Zijn gelaat was vertrokken, het had een vreemde, groenachtige tint. Zijn gezwollen tong hing half uit zijn mond.

Naast het lijk lagen de scherven van een theekopje. Op een van die scherven zat een kleine jasmijn bloesem geplakt. Na onderzoek van het lijk rapporteerde Kwo:

> De dood werd veroorzaakt door een snelwerkend vergif, een poeder gemaakt van de gedroogde wortel van de Slangenboom, die ver in het zuiden groeit. Ik heb de thee uit de theepot en de resten die op de bodem van het gebroken kopje aangetroffen werden, aan een zieke hond gevoerd. De thee in de pot bleek onschadelijk, maar de hond stierf zodra hij wat van de resten opgelikt had.

Kwo meende dat de moordenaar het vergif in de gedroogde jasmijnbloesem had gedaan en die bloem ongemerkt in het kopje had laten vallen. Hij beargumenteerde dit als volgt:

> Het vergif heeft een zwakke maar zeer bijzondere geur, die zou opvallen indien het met hete thee vermengd werd. Maar wanneer het eerst in een jasmijn wordt gedaan, dan zal de reuk van het vergif in de sterke geur van die bloem opgaan. Toen ik de rest van de thee zonder de bloem verwarmde, was de geur van het Slangenbloem-poeder duidelijk merkbaar en kon aldus worden geïdentificeerd.

Hetzelfde vergif werd ook gebruik bij de moord op Wang Te-hwa, de magistraat van Foe-lai *(Fantoom in Foe-lai)*, Het rapport over die moord vermelde dat Wang vergiftigd was door het poeder van de slangenboomwortel, dat in zijn thee was gedaan. Hoe dat vergif in zijn thee gekomen was,

was onduidelijk. Ook hier deed de lijkschouwer een dierproef om de vergiftiging vast te stellen:

> Hij gaf de thee aan een hond te drinken die dadelijk stierf. Hij verwarmde daarna de thee weer en kon door de reuk het vergif identificeren ...

Rechter Tie bleek de 'bliksemsnelle werking' van dit vergift te kennen: "het veroorzaakte een bijna onmiddellijke hartverlamming."

Mogelijk werd een dergelijk vergif ook gebruikt bij de moord op de student Tong Mai *(De parel van de Keizer)*. Tijdens de Drakenbootwedstrijd was de student plotseling dood in elkaar gezakt. Volgens de lijkschouwer was hij vergiftigd. Hij vond behalve symptomen van hartverlamming:

> ... ook nog purperen vlekjes op de toppen van zijn vingers en tenen en ik heb zojuist vastgesteld, dat de tong gezwollen is en bedekt met donkere vlekken. Ik kom uit het zuiden en weet dat de bergbewoners daar een langzaam werkend vergif maken, dat precies dezelfde symptomen veroorzaakt. Toen ik die vlekjes op zijn vingers en tenen zag, wist ik dat hij door vergif moest zijn omgebracht.

De bij de schouwing aanwezige dokter bevestigde die opvatting:

> Ik ken dat poeder eigenlijk alleen, gebruikt in zeer kleine doses als een stimulans bij hartzwakte. Een grote dosis is natuurlijk dodelijk. Op de nuchtere maag werkt het in een kwartier of zo, maar na een zware maaltijd kan het een uur of langer duren.

Het vergif van de Tanka.

Een bijzondere vergiftiging wordt beschreven in de *Moord in Canton*. Bij de lijkschouwing van de Keizerlijk Censor Lioe Tao-ming werd vastgesteld dat hij overleden door toediening van een vergif, dat 'niet in onze boeken wordt genoemd.' Als de lijkschouwer niet toevallig eens eerder een dergelijk geval had waargenomen, was de doodsoorzaak nooit vastgesteld:

> Indien dit vergif in een grote dosis wordt toegediend sterft het slachtoffer vrijwel terstond. Kleinere doses veroorzaken een algemeen gevoel van afmatting, de dood volgt dan na enige weken. Het kan slechts worden getraceerd door de keel van het slachtoffer te onderzoeken, diep binnenin.

Het was een vergift dat alleen bekend was onder de Tanka, een bevolkingsgroep die in de kustgebieden van Zuidwest China op boten leefde. Zij werden gezien als van niet-Chinese herkomst. Rechter Tie was meer over dat 'watervolk' te weten gekomen. Door ondervraging van een Chinese vrouw die aan een Tanka-bordeel verkocht was (fig. 7). Zij legde uit dat de Tanka doodsbenauwd waren voor hun eigen vrouwen, 'want voor de helft zijn 't toverhekse' en zij 'knoeie altijd met allerlei vieze drankjes en vergiftig spul.'

Een van de drankjes die Tankavrouwen van moeder op dochter leerden, was een drankje om te voorkomen dat hun minnaars hen zouden verlaten voor een andere vrouw. Zij gaven hun minnaar het vergif als ze die verdachten onder een voorwendsel op reis te gaan. Als de minnaar op tijd terugkwam, kreeg hij een tegengif en kwam niet te weten wat er gebeurd was.

Censor Lioe Tang-ming had in Canton een relatie gekregen met de Arabische danseres Zoemoeroed en had haar beloofd haar het burgerschap te bezorgen. Toen de Keizerlijke Censor plotseling voor een paar dagen terug moest naar de hoofdstad, had zij hem gevraagd wanneer hij zou terugkeren

> ... hij zei hoogstens over veertien dagen. Toen we afscheid namen heb ik het vergif in zijn thee gedaan, net zoveel, dat het 'm niks zou doen als hij over drie weken het tegengif zou krijgen. Maar als ie me zou bedriegen en nooit meer terugkwam, zou ie dat met z'n leven betalen.

Helaas was Lioe langer in de hoofdstad opgehouden. Pas na vier weken keerde hij terug, maar had Zoemoeroed niet direct opgezocht omdat hij zich niet al te best voelde en eerst wat wilde opknappen. Maar toen hij zich als maar beroerder ging voelen had hij haar toch maar opgezocht. Voor zij hem het tegengif kon toedienen was Lioe flauw gevallen:

> Ik kreeg het tegengif zijn keel nog in, maar het was te laat. Een half uur later was ie dood.

De expert.

De enkele voorbeelden in het voorgaande laten zien dat Rechter Tie zeker een deskundige op het gebied van de forensische geneeskunde genoemd mag worden. Of eigenlijk dat zijn geestelijk vader Robert van Gulik goed op de hoogte was van de traditionele Chinese praktijk van de gerechtelijke geneeskunde, de klassieke Chinese geneesmiddelleer en toxicologie. Ook informeerde hij zich terdege over de werking van verschillende vergiffen in historische bronnen. Zo ontleende hij het Tanka vergif aan de Franse vertaling van een Chinees historisch werk:

> Si quelqu'un épouse une de leurs filles, chaque fois que cet homme va au dehors, sa femme ne manque pas de lui demander la date de son retour. Alors, elle prépare un pâté empoisonné et si, à l'époque dite, il est revenu, elle met dans le pâté un contre-poison, sinon le poison fait son oeuvre et l'homme meurt.[7]

---

[1] Zie de biografie door C.D. Brakman, H. de Vries – van der Hoeven, *Een Man van drie levens.* Amsterdam, 1993.

[2] Cf. W.L. Idema, 'Het mysterie van de gehalveerde Rechter Tie roman' *Hollands Maandblad* 16, nr 318/319, 1974: 58-66.

[3] Marco Huysmans, *Robert van Gulik, 1910-2010.* Zeeland (N.B.), 2010: 161-172

[4] De citaten zijn ontleend aan de vertaling die de militair apotheker C.F.M. de Grijs publiceerde onder de titel *Geregtelijke Geneeskunde, uit het Chinees vertaald* in de *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*; dl. 30, 3e stuk (1863). Het onderzoek van de beenderen wordt behandeld in Boek I, hoofdstukken 12 en 13. Een recentere Engelse editie is van Brian E. McKnight, *The washing away of Wrongs* (1981).

[5] 'Dood door vergiftiging' in Boek III, hoofdstuk 4.

[6] 'Over vergiften' in Boek III, hoofdstuk 5.

[7] Camille Sainson, *Histoire particulière du Nan-tchau.* Paris, 1904: 172.

Afbeeldingen bij Rechter Tie

Rechter Di Renjie.

Fig. 1.

Van Guliks uitgave van
Celebrated Cases of Judge Dee.

Fig. 2.

Rechter Tie en wachtmeester Hoeng
onderzoeken het lijk van een oude bedelaar
(Zes zaken voor Rechter Tie).

Fig. 3.

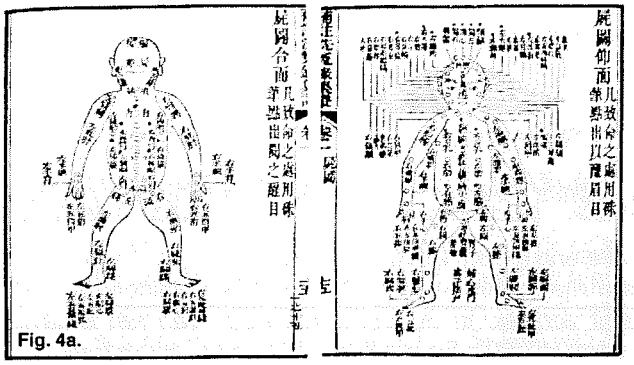

Fig. 4a.

Schema voor het uitwendig onderzoek van lijken uit de Xi Yuan Li.

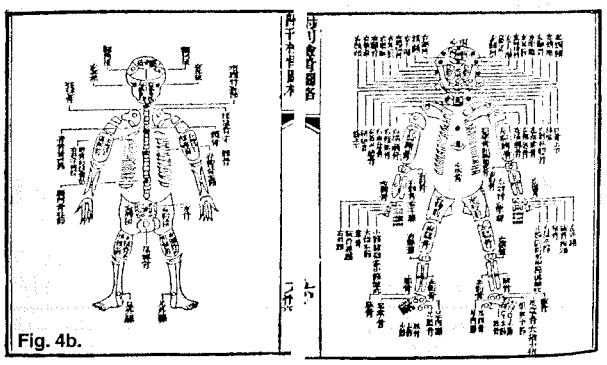

Fig. 4b.

Schema voor het onderzoek van het skelet uit de Xi Yuan Li.

Afbeelding van Yindijue
(Botrychium ternatum)
uit de Bencao Gangmu.

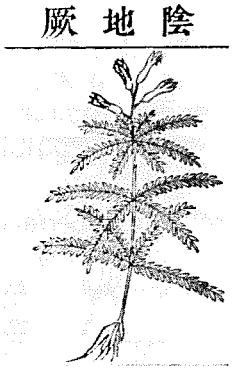

Fig. 5.

Rechter Tie en apotheker/lijkschouwer Kwo
(Nagels in Ning-tsjo).

Fig. 6.

Rechter Tie ontmoet bij een theehuisje
een prostituee die hem inlicht
over de Tanka (Moord in Canton)

Fig. 7.

De Vijzel van Margaretha van Oostenrijk en diens onfortuinlijke lotgevallen.

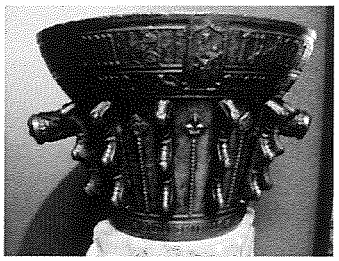

Apr. Leonard De Causmaecker

Bijna twee decennia geleden kon, dankzij het 'gratia plena' verwijzingsteken en de overheersende religieuze teksten, na een moeilijke zoektocht, een merkwaardige vijzel vereenzelvigd worden. Talrijke disparate versieringselementen konden op voortreffelijke wijze opgehelderd worden andere, verduidelijkt. Hiermede zou middels een integrale legpuzzel met congruente gegevens, verwezen worden naar de landvoogdes Margaretha van Oostenrijk te Brou. In het bulletin van de Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux nr 85, in 1993, mocht het artikel verschijnen :" Identificatie van een gotische hospitaal vijzel."

Evenwel ontbrak er, tot het leveren van een doorslaggevende argumentatie, een onweerlegbaar bewijsstuk.

Een volstrekt nieuwe denkpiste diende gevolgd te worden, uiteraard op onontgonnen terrein. In het aandachtveld komt Margaretha van Oostenrijk zelf opnieuw centraal te staan, doch vooral als de belichaming van Haar woordspelig devies " Fortuna infortunat fort unam ".en hare religieuze bezieling om een aandenken achter te laten dat de eeuwen zou trotseren. Van meet af aan gaat ze haar hofhouding stofferen met uitmuntende didactici en vermaarde kunstenaars en zal dit haar leven lang gestaag volhouden. Hun spoor te volgen zonder het bijster te raken is thans de opdracht.

Reeds van kindsbeen af was Margaretha de speelbal van het noodlot. Toen Haar vader Maximiliaan van Oostenrijk een veldslag had verloren tegen de Franse koning Lodewijk XI werd krachtens het Verdrag van Atrecht in 1482 Margaretha, drie jaar oud, uitgeleverd aan Frankrijk, voorbestemd, om door het huwelijk met zijn zoon Charles VIII, koningin van Frankrijk te worden. De bruidschat, die meekwam behelsde Artesië en Franche-Comté. De dochter van Lodewijk XI, Anne de Beaujeu nam de opvoeding van de prinses op zich. In 1484 kreeg Margaretha , pas 4 jaar geworden, de eerste lessen, gericht op artistieke vorming, die later in Brou, schitterend zal ontluiken. Haar leraar was niet minder dan Jehan de Paris,die zich later ook Perréal noemde. Hij werd. aanzien als polyvalente en een der grootste kunstenaars der Renaissance en was trouwens achtereenvolgens 'valet de chambre' bij drie Franse koningen, Charles VIII, Louis XII en François I.

Na een sliert van onfortuinlijke lotgevallen waarop haar leuze steeds zinspeelt ging eindelijk licht gloren op het (schijnbaar) einde van een pechtunnel. Margaretha van Oostenrijk ging huwen met Filibert de Schone en zij werd aldus "Duchesse de Savoye" .Bovendien werd ze door haar vader, Maximiliaan, aangesteld als landvoogdes van de Habsburgse Nederlanden. De zwaar beladen taak vervulde ze met stiptheid. Hare echtgenoot Filibert was meer gesteld op paardrijden. Bij een jachtavontuur, danig bezweet en dorstig, werd hij doodziek door het drinken van ijskoud water. Spijts de goede zorgen van Margaretha schoot hij er in 1504 het leven bij in. In 1508 wordt door haar, de humanist, dichter en schrijver Jean Lemaire de Belges als bibliothecaris en historiograaf aangenomen. En door hem werd de reeds met Margaretha vertrouwde Jehan de Paris getipt en warm aanbevolen. Beiden gaan, voortaan, zich onbegrensd beijveren om de grootschalige plannen, die Margaretha bezielden, radieus ten uitvoer te brengen.

Doch gaandeweg groeide er onenigheid. Jehan de Paris werd gewraakt door de metselaars, als zijnde slechts een schilder en geen exclusieve bouwheer. De paters Augustijnen ter plaatse waren voornamelijk gesteld op het nieuwe klooster dat ze wellicht belangrijker vonden dan een pronkerige funeraire kerk. Het ongenoegen groeide gestadig en nam zelfs een opstandige vorm aan, met sabotage gericht op het doen mislukken van het project. Bovendien de befaamde beeldhouwer Colombe uit Tours, die de prachtige maquetten van de grafbeelden kwam te voltooien, wou wegens zijn tachtigjarige leeftijd er het bijltje bij neer leggen.

Margaretha van Oostenrijk die vooral de spoedige verwezenlijking van de beoogde kerk betrachtte met de drie praalgraven, dit van haar overleden echtgenoot Filibert, van haarzelf en van haar schoonmoeder, zag zich verplicht omwille van het geconcentreerde verzet, een totale ommezwaai te maken.

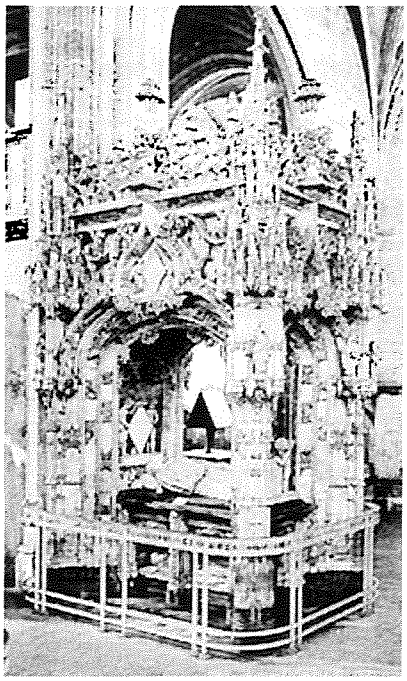

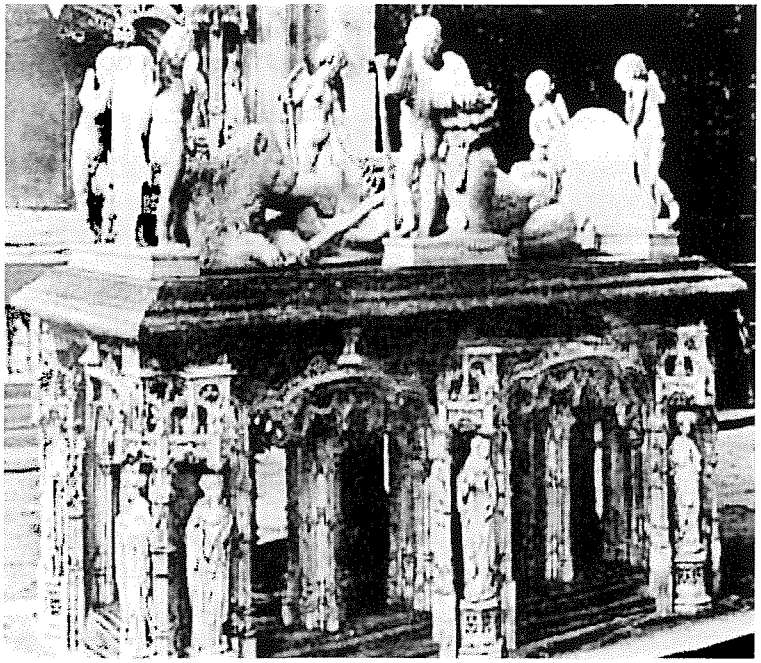

Niettegenstaande Jean de Paris Margaretha van Oostenrijk schriftelijk herhaalde malen trachtte te overtuigen van zijn inschikkelijkheid en zijn genegenheid voor haar, die nooit of nimmer zou geschonden worden, kwam er onverhoeds een verwisseling van enscenering. Het werd sindsdien doodstil.....Een equipe uit Vlaanderen kwam de taak op zich nemen, doch de ideeën van Jean de Paris moesten naar de wil van de landvoogdes toch uiteindelijk integraal uitgevoerd worden

In de veronderstelling dat deze dan toch de veelzijdige kunstenaar was die deze uitzonderlijke vijzel verwezenlijkte, blijkt in de beschikbare documentatie elk gegeven, opdrachtgever, bestemming enz, , te ontbreken. Het verder speuren wordt eerder het zoeken van een speld in de hooiberg.

Doch het antwoord op het vraagstuk zal uit de lucht komen gevallen als een deus ex machina.

Het feit dat pas in 1943 door Vernet de beginletters van de eerste twaalf verzen, verticaal gelezen van het gedicht " Remontrances de Nature à l' Alchimiste errant " herkend werden als acrostiche of naamvers dat te lezen gaf " Jehan de Paris was het duidelijk dat het oorspronkelijk, verkeerd toegewezen boek eigenlijk het in verzen vertaalde document betrof van een alchemistisch document dat in bezit was van de hofschilder van Margaretha van Oostenrijk, dus van Jehan de Paris, . Op hermetische wijze wist hij zijn naam slechts toe te vertrouwen aan adepten. Verrassend werd het gededicaceerd aan François I, pas koning geworden, bij wie hij in 1515 valet de chambre werd. Middelerwijl werd er op gewezen dat bij de twee medaillons onder de spuwende drakenkoppen men in het gelaat van de zoon van Priamos, Paris dus, enkel aan de neus reeds François I opvallenderwijs kon herkennen. Was de vijzel nu hetzelfde lot beschoren als het alchemistisch gedicht opgedragen aan...de nieuwe werkgever? Klaarblijkelijk was hij, getergd, dan toch Margaretha ontrouw geworden, haar ostentatief de rug toekerend. Ontgoocheld en aangeslagen met mateloze ergernis heeft Jean de Paris met aan sarcasme grenzende verontwaardiging de spelbrekers, de paters, als schubbige reptielen met mensenhoofd in contreforts afgebeeld, en de twee drakenkoppen spuwen meedogenloos een patershoofd uit.

Hetzelfde pad wordt gevolgd om ook de medaillons te ontcijferen., ditmaal in de mythologie aan te treffen. Vernuftig werd de naam van de aangebrachte persoon niet bij eigen naam, (Paris), maar als de zoon van zijn vader, Priamos, vermeld. Een omschrijving niet zo vanzelfsprekend te doorgronden, slechts door weinigen bekend en voor de meeste, niet ingewijden, verborgen. Doch de expressieve homonymie --"[Pâris]-Jehan de [Paris] laat de signatuur van de kunstenaar ontwaren :Jehan de Paris. Deze handtekening wordt daarenboven nog gecertificeerd door het zonderling aanbrengen in de Latijnse religieuze teksten van voorname alchemistische symbolen : de liggende gevleugelde leeuw, als vastheid en de griffioen, als vluchtigheid.

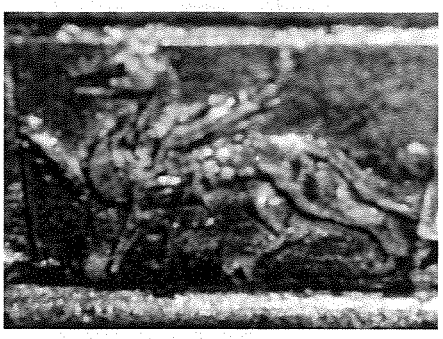

Geeft Jehan de Paris hierbij misschien te kennen dat, zoals de alchemist trots is op zijn Opus Magnus, hij evenzeer fier en tevreden is met dit kunstwerk ?

Het langdurig doorsijpelen van bruikbare historische gegevens die interpretatief werden opgehelderd en opgeslagen mochten leiden tot bovenstaande bevindingen en onthullingen. Doch onvoorzien komen .er thans nog opzienbarende conclusies te voorschijn.

Het reilen en zeilen van deze exceptionele vijzel is in de loop der jaren niet te achterhalen geweest, anderszins is het overduidelijk dat dit prototype een baanbrekende impuls heeft verleend aan de bronsgieterij in het zuiden van Frankrijk. Vooral de contreforts zijn in vereenvoudigde versie nog twee eeuwen aangewend gebleven. De gegolfde schubben van de reptielen werden door horizontale streepjes vervangen, het mensenhoofd werd verwisseld met een knobbel zodat bij elke stut een bilaterale symmetrie te voorschijn kwam : de typische verschijning die de 'Le Puy'vijzel toen kenmerkte. Ook het 'Paris medaillon' bleef in de XVIde eeuw nog gehandhaafd, wel verminkt door het achterwege laten van de schriftrand.

Wat op de zoektocht het meest mocht verrassen was de identieke versiering,op grotere schaal, van het Paris medaillon in een driehoek boven de deur van een trap in het alchemistisch Hôtel Lallemant te Bourges. Bij die toevalstreffer werd de verstomming bij het fixeren van dit detail door een opmerkzame medegezel nauwlettend gefotografeerd.

...Als strooimotief treft men nadien nog het kleine ruitvormige motief aan op de kleinere vijzels. En als ledig gemaakt weduweschild was dit oorspronkelijk een verwijzing naar een van de tien deugden van Maria dat aansloot bij de Annuntiatie gedachte, de kernaandrijving van Margaretha's levensopvatting.

Belangrijk bij het verwijzen naar de bronsgieterijen van 'Le Puy' is wel het specifieke ,unieke motief 'Chadaraïta' dat naar dit lokale oord verwijst als pelgrimsteken , waarin de Zwarte Madonna .wordt afgebeeld. Op Perréal's vijzel prijken er zo vier exemplaren ,opgesteld op de convexe schriftrand om de 90°.

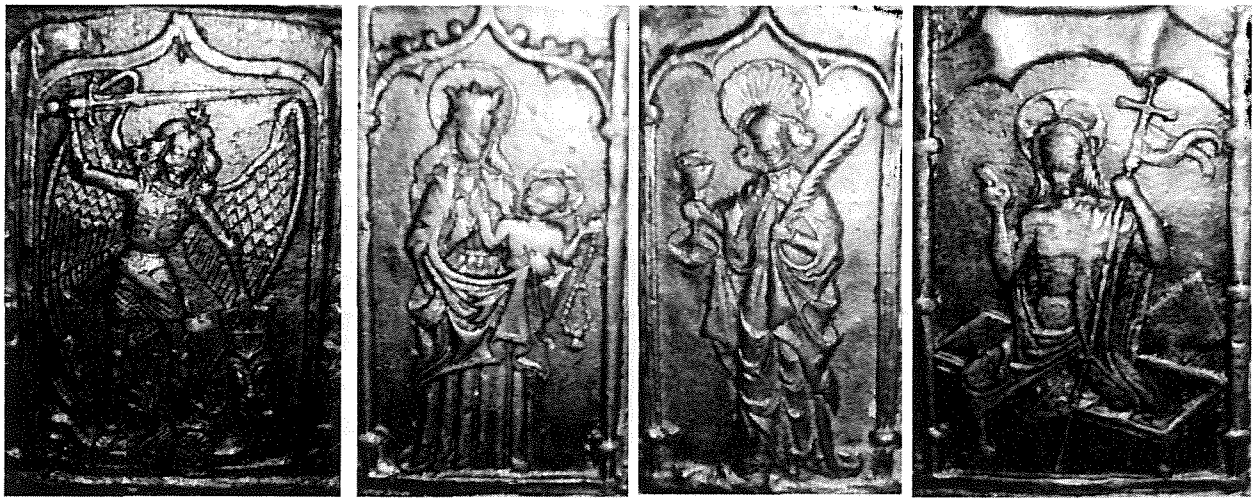

Hetgeen het meest intrigeert bij de latere productie van Zuid-Franse vijzels is het veelvuldig voorkomen van twee vrouwelijke figuren ; ze zijn nauwelijks te onderkennen,hun blik is respectievelijk naar links of naar rechts gekeerd. Belangrijk is dat deze personages arbitrair onder de loep worden genomen. Van neutraal standpunt,met afzijdige houding, geven we aan beiden de

voorkeur hen als Margaretha te aanzien, doch we laten de mogelijkheid open dat de naar links kijkende Anne de Bretagne zo verbeelden. Dat in dit traktaat Margaretha uiteraard de voorkeur mag genieten blijkt uit de verschillende facetten van haar rol als hoofdpersonage, waardoor anderen er zelfs geen aanspraak kunnen op maken. Temeer daar Anne de Bretagne klaarblijkelijk de aartsrivaal moet geweest zijn; Zij die in 1491 met Charles VIII is gehuwd, waaraan Margaretha als toekomstige koningin van Frankrijk was beloofd. Gans haar jeugdige opvoeding stond in die optiek ; het gevolg was haar levenslange wrok gericht tegen Frankrijk, en wederzijds tegenover Margaretha hun geringschatting. In deze context is het verklaarbaar dat het gevoel van discrepantie nog aangescherpt is : Brou, dat beloofde het kroonjuweel van Frankrijk te worden, werd in een foedraal van een Vlaamse kerk met typische Scheldegotiek weggemoffeld. Die ongewilde ambiguïteit bleef Brou beschoren.

Hoe valt het in 's hemelsnaam te verklaren waarom een zo uitzonderlijke vijzel zonder de minste belangstelling is gebleven. gedurende een half millennium. Is die vijzel met verhevene christologische spiritualiteit dan misschien deels door die eigentijdse maatschappelijke ergerlijke wantoestanden en tegelijkertijd evenzeer door de falende leidinggevende kunstenaar Jehan de Paris, op een dwaalspoor terecht gekomen zodat de eigenlijke destinatie nooit werd bereikt ?

Het is jammer dat deze studie niet enkele maanden eerder tot voltooiing is gekomen,zodat het inzicht over de eerste decennia van de XVIe eeuw had kunnen doorgespeeld worden bij het inrichten van de merkwaardige expositie in het Musée National de la Renaissance - Château d'Ecouen" La France des Fondeurs. Arts et Usage du Bronze aux XVI et XVIIe siècles. Want het lijkt er zelfs op dat dankzij de inbreng van Jehan de Paris de bronsgieterij in Le Puy als een feniks uit de smeulende as is komen te verrijzen, de invloed ervan zich heeft verbreid in de streek van Lyon en gaandeweg wellicht over het ganse land uitgedeind is.

Jehan de Paris was zo oorspronkelijk van geest, zo buitengewoon polyvalent begaafd, met zo 'n scheppend vernuft dat de plaats die hij bekleedde bij de aanvang van de Renaissance in Frankrijk een vanzelfsprekendheid was. Daarentegen is zijn 'oeuvre' ons bijna totaal verborgen gebleven, waarschijnlijk door het gebruik van een allegorische techniek en het zich uitdrukken in symbolen, om zijn identiteit te verschuilen Of was hij zich van zijn begaafdheid een vleugje al te bewust ?. Moest niet uit de perfecte kwaliteit, zonder meer, de kunstenaar overduidelijk herkenbaar zijn ? Door toedoen van deze superbe eigenschap kon deze verdoolde vijzel trouwens gerehabiliteerd worden.

Bronnen :

- Ghislaine De Boom, Marguerite d'Autriche-Savoie et la Pré-Renaissance. Librairie FALCK FILS 1935

- Max Bruchet, Conservateur des archives du Nord, Marguerite d'Autriche, Imprimerie L.DANEL Lille

- Roger Gounot, Fondeurs du Puy, Musée Crozatier, Editions de la Société Académique, 1975.

Samenvatting :

De uitzonderlijke gotische vijzel die reeds in 1993 intuïtief naar de hofhouding van Margaretha van Oostenrijk verwees,kon thans dankzij historiografische navorsing in het Archief van Rijsel geattribueerd worden aan de hooggeroemde Pré-Renaissance kunstenaar Jehan de Paris, sinds 1508 in dienst bij haar. Zijn identiteit wist hij als behendigheidsspel onder deels alchimistische, deels mythologische symbolen, allegorisch te verschuilen

Résumé :

Déjà en 1993, intuitivement, l'exceptionnel mortier gothique s'avérait avoir un lien avec la Cour de Marguerite d'Autriche à Brou. Mais dorénavant il fallait des arguments irréfutables pour confirmer l'intuition. En explorant , l'historiographie aidant, les archives de Brou ,conservées à Lille, classées par Max Bruchet, le fameux Jehan de Paris,surnommé Perréal,s'est révéllé comme auteur de cet oeuvre d'art. Resté anonyme depuis cinq siècles,son identité s'est avérée grâce à des jeux d'esprit inopinés scrutants l''alchimie et la mythologie grecque.

Summary :

An exceptional gothic mortar assigned intuitive to Margareth of Austria has been projected by the famous pré-renaissance artist jehan de Paris, surnamed Perréal, He had secretely hidden his identity. The author has been revealed by dismantling the allegoric symbols.

Apr.Leonard De Causmaecker
Gasstraat 35A
B-9160 Lokeren

DANTE IN LEIDEN (Nederland)

Apr. Romain Van Hautekerke

Toen we in 1996 in Vlissingen waren ter gelegenheid van het voorjaarscongres van de Kring en tevens het honderdjarig bestaan vierden van de apotheek van ons lid Van de Sande, deden we een aangename en onverwachte ontdekking.

Een bezoek aan het echtpaar Van de Sande-Swart was op zich al merkwaardig: het statig herenhuis aan de Badhuisstraat dat ze bewoonden paalde in de tuin aan een " begijnhofje".
Het waren huisjes rond een centraal tuintje die destijds (19de) onderdak boden aan weduwen van omgekomen vissers .
Maar één van die huisjes was het *"Dantehuisje"*.
Het herbergde de gigantische collectie van Tilly Swart: uitgaven en commentaren van en over het werk van Dante Allighieri (1265-1321); om en bij de 900 titels.
Niet alleen oude en nieuwe drukken van de *Divina Commedia*, maar ook kritische commentaren, schooluitgaven, uitgaven in andere talen enz.
Ook het andere werk van Dante de *Vita Nuova*, de *Rime* en de *Monarchia* waren in allerlei vormen en grootte aanwezig.

Tilly Swart was beginnen verzamelen kort na de oorlog. Voor de oorlog was ze secretaresse geweest op het Nederlands consulaat in Genua.
Van daar haar kennis van en liefde voor het Italiaans.
Haar verzameling groeide gestaag doch ze verzamelde niet als een professor of wetenschapper, maar als een liefhebber en zo komt het dat er niet alleen uniek historische drukken in de collectie zitten maar ook schooluitgaven en *edizioni popolari*, of vulgariserende versies.

Een gelukkig toeval bracht Dina Aristodemo in contact met Tilly en haar collectie. Mevrouw Aristodemo gaf Italiaanse colleges en deed opzoekwerk aan de universiteit.
In 1998 begon ze met het inventariseren van de Danteverzameling.
Toen dit monnikenwerk in het voorjaar 2000 ten einde liep was het nog zoeken naar een degelijk onderkomen voor de collectie zodat ze professioneel bewaard werd en kon geraadpleegd worden.
Na een tijdelijk verblijf in een gerestaureerd kasteel in Gelderland belandde de collectie uiteindelijk in de universiteitsbibliotheek van Leiden waar aan de beide vereisten -bewaring en raadpleegbaarheid- werd voldaan.

Met een gunstige wind –noordenwind- kon ik de catalogus van de tentoonstelling die rond de collectie werd gehouden, in handen krijgen (dank je wel Annette).
Een uiterst verzorgd boekwerk met als titel: *Glorie van de Muzen, Lieveling van het Volk* (120p).
Buiten de historiek van mevr. Aristodemo bevat het verschillende hoofdstukken over vroege uitgaven en commentaren van het ganse oeuvre en van de *Commedia* in het bijzonder, alles uitvoerig geïllustreerd.
Ook aan het grafisch aspect wordt aandacht besteed.

Hoewel in Vlaanderen maar weinig vertalingen uitgegeven werden van de *Commedia* – dit in tegenstelling met Nederland – bestaat de frontpagina van het boek toch uit een grafisch werk van een Vlaming: ontworpen door Stradanus en uitgevoerd door Cornelis Galle (1576-1650). Het stelt voor: Dante en de wereld van zijn *Commedia*.
Deze Stradanus (Jan van der Straet 1523-1605) is voor Vlamingen geen onbekende: in december 2008 was er een tentoonstelling in Brugge: Stradanus, hofkunstenaar van de Medici.

Nog één woordje uitleg over deze uiterst merkwaardig illustratie:
Centraal staat Dante met in de hand zijn boek waarop een kruis staat afgebeeld wat betekent dat hij het goddelijke bij de mens gebracht heeft.
In de bovenste medaillon staat Beatrice Portinari en in de onderste Vergilius en Statius, de begeleiders van Dante op zijn zoektocht.
Naast Beatrice zijn 2 afbeeldingen van de Hemel weergegeven – één als labyrint – en onderaan zien we de Hel en de Louteringsberg.
De ets wordt omrand met engeltjes behalve in de linker onderhoek waar de Hel staat: daar zijn de engeltjes vervangen door gevleugelde demoontjes.

Bronnen:

"Glorie van de muzen, lieveling van het volk" onder redactie van Paul van Heck. Universiteitsbibliotheek Leiden 2010.

"Stradanus, (1523-1605)hofkunstenaar van de Medici. Sandra Janssens, Groeningemuseum, Brugge.

Romain Van Hautekerke
Markt 9, 9140 Temse

Een apotheker in een Hall of Fame: Alide Grutterink (1869-1927).

Dr. apr. Annette Bierman

In 2012 is het 135 jaar geleden dat in Apeldoorn een Hogere Burgerschool werd geopend, en die school bestaat nog altijd, inmiddels als Koninklijke Scholengemeenschap. Ter gelegenheid van dit bijzondere jubileum heeft de school een 'Hall of Fame' ingericht, waarin 14 bijzondere leerlingen een plaats gekregen hebben. Eén van hen is de apotheker Alide Grutterink, die als eerste vrouwelijke leerling in 1885 eindexamen deed. De poster geeft informatie over haar opmerkelijke carrière[1].

---

[1] Bierman, Annette I., Vrouwen in de famacie: Alide Grutterink (1869-1927). In: Gewina 20 (1997) 286-296.

HALL OF FAME

Alide Grutterink 9 januari 1869 – 19 januari 1927
Apotheker; wetenschapper

Alide Grutterink | leerling KHBS van 1882 – examen HBS 1885

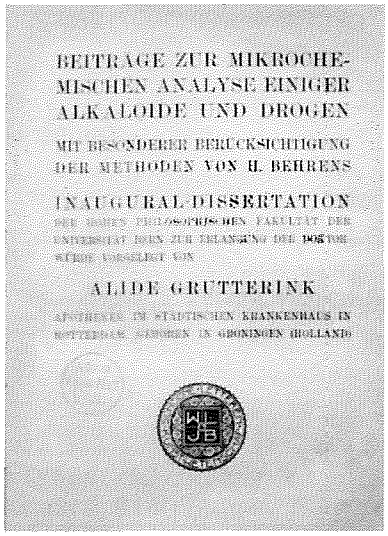
BEITRAGE ZUR MIKROCHEMISCHEN ANALYSE EINIGER ALKALOIDE UND DROGEN
MIT BESONDERER BERUCKSICHTIGUNG DER METHODEN VON H. BEHRENS
INAUGURAL-DISSERTATION
ALIDE GRUTTERINK

Titelpagina van Alides proefschrift

Alide Grutterink studeert na haar HBS-examen farmacie aan de universiteit van Leiden en Utrecht. Dit is een brede opleiding die ook aandacht besteedt aan gerechtelijke scheikunde en onderzoek van voedingsmiddelen en drinkwater. Zij is de derde vrouw in Nederland die het apothekersdiploma behaalt (1890). In 1892 krijgt ze een aanstelling als apotheker in het Coolsingelziekenhuis in Rotterdam; dit is het begin van een zeer succesvolle loopbaan. Zij wordt niet alleen vraagbaak voor de medisch-specialisten, maar is vanaf 1902 ook gerechtelijk deskundige (sporenonderzoek) van de rechtbank in Rotterdam en wordt daar omschreven als 'de juffrouw die alles te weten komt.' Ze onderhoudt intensieve wetenschappelijke contacten met chemici, onder anderen van de Polytechnische School in Delft (later TU Delft). Daar leert ze de toepassingsmogelijkheden van de microanalyse op het gebied van farmaceutisch en toxicologisch onderzoek. Later geeft ze daarover cursussen voor vakgenoten.

Alide is, als enige vrouw, in 1903 een van de oprichters van de Algemeene Nederlandsche Chemische Vereeniging. Ze wordt meteen gekozen in het dagelijks bestuur. De vereniging bestaat nog steeds en heeft sinds 1953 het predikaat 'Koninklijk'. Op 25 mei 1910 doet zij de volgende stap in haar wetenschappelijke loopbaan: ze promoveert in Bern *magna cum laude* op een proefschrift over microchemische analyse. Zij is daarmee de derde Nederlandse vrouw die in haar vakgebied de doctorstitel behaalt.
Meteen na haar promotie benoemt de universiteit van Leiden haar als privaatdocent microchemie. In de jaren daarna wordt ze lid van verschillende wetenschappelijke genootschappen, geeft cursussen én blijft werken als hoofd van de apotheek in het Coolsingelziekenhuis. In 1923 moet ze om gezondheidsredenen na ruim dertig jaar haar werk in Rotterdam beëindigen. Bij haar afscheid blijkt dat Alides taakopvatting ook op het gebied van emancipatie gewerkt heeft: haar opvolgster is ook een vrouw.

De apotheek van het Coolsingelziekenhuis in 1915 met rechts Alide Grutterink

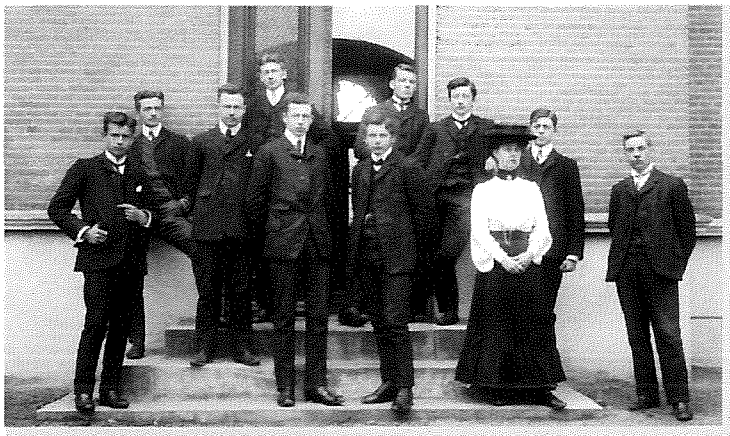

De examenklas van Alide Grutterink in 1885

BOEKBESPREKING

"FARMAZIE MIT SPITZER FEDER", Apotheker und Apotheke in der Karikatur.
Wolf-Dieter Müller-Jahncke

Govi-Verlag, Pharmazeutischer Verlag GmbH
Apothekerhaus, Postfach 5360, D-65728 Eschborn, Duitsland.

service @govi.de
www.govi.de

Apothekers en farmaceuten zijn ten allen tijde het onderwerp geweest van spot, zowel in de literatuur als in karikaturen. Het boek geeft satirische prenten en teksten over de apotheker.
Zeshonderd jaar farmacie in amusante kunstwerkjes, vaak met begeleidende commentaar.

OVERLIJDEN

In memoriam Maria Hubertina van den Brekel – Kerckhoffs

Na een periode van ziekte, overleed op 14 januari 2012, te Vucht (NL), ons lid, mevrouw

Maria Hubertina van den Brekel – Kerckhoffs,
"Miep"

in de leeftijd van 72 jaar.

Het bestuur van de Kring biedt aan de familie, mede in naam van de leden, zijn condoleance aan.

In memoriam apotheker Tillo Geldof

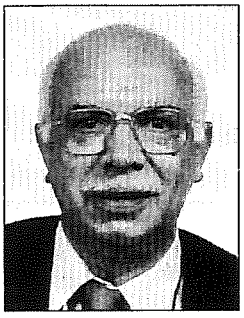

Soms is er zoveel wat we voelen
maar zo weinig wat we kunnen zeggen ...

Verdriet en dankbaarheid gaan samen
bij het heengaan van

DE HEER

TILLO GELDOF

Apotheker op rust

Gewezen Ondervoorzitter van de Koninklijke Harmonie van de Congregatie
Gewezen lid van de kring voor de geschiedenis van de Pharmacie
Gewezen lid van 'Club 17'
Gewezen Voorzitter Kaarterschub 'Aubisque'

Geboren te Izegem op 30 november 1935
en overleden in de Palliatieve Zorgeenheid 'Het Anker'
van het H.Hartziekenhuis 'Campus Westlaan' te Roeselare
op vrijdag 30 maart 2012, gesterkt door de ziekenzalving.

Collega Geldof was een dynamisch bestuurslid van de Kring van 1994 tot 2001, toen hij wegens een aanslepende ziekte ontslag diende te nemen.
We herinneren Tillo als een begeesterd verzamelaar en actief bestuurslid; een collega die steeds klaar stond om te helpen waar het nodig was. Hij hield regelmatig een lezing en verzorgde tentoonstellingen over medicinale gewichten. Het logo van de Kring hebben we te danken aan zijn initiatief en tussenkomst. Een graag geziene gast op congressen waar hij zijn tafelgenoten kon vermaken met een grap en een lach.

Afscheidsrede tijdens de gebedsdienst op 5 april 2012.
Wij zijn hier vandaag allen samengekomen om afscheid te nemen van Tillo Geldof, genoemd naar deze St.-Tillokerk. Hij beschouwde zichzelf als een eenvoudig man van bescheiden afkomst. Toch heeft hij in zijn leven een aantal minder alledaagse zaken gerealiseerd ondanks de gesel, waar hij een groot deel van zijn leven tegen gevochten heeft.

Zo heeft hij, hier in deze kerk, een kerkconcert georganiseerd toen hij nog ondervoorzitter was van zijn geliefde maatschappij, de Koninklijke harmonie van de Congregatie. Wij danken dan ook het bestuur en de leden van het congregatiemuziek voor hun aanwezigheid en de laatste eer die zij hem zullen brengen tijdens deze gebedsdienst.
Weinigen onder u zullen weten dat hij een boek heeft geschreven als co-auteur, eigelijk een naslagwerk, over de gewichten die apothekers gebruikten bij het wegen van medicijnen door de eeuwen heen ("Pondera Mecicinalia", 1989). Daarbij organiseerde hij verschillende tentoonstellingen rond de geschiedenis van zijn beroep, o.a. te Kortrijk, Veurne en Brugge. Hij verzamelde een prachtige collectie aan apotheekgewichten en weegschalen waarvan de eerste exemplaren honderden jaren oud zijn en dateren van vóór de invoering van het metrieke stelsel in Europa.
Op het gedenkkaartje dat u straks zult ontvangen, vind u de foto van een ornament dat hij heeft laten maken ter gelegenheid van de uitgave van zijn boek en dat centraal stond op deze tentoonstellingen. Hierop kunt u de symbolen terugvinden van de 5 belangrijkste apotheekgewichten.

Als lid voor de kring van de geschiedenis van de farmacie organiseerde hij o.a. een 2-daags congres over de geschiedenis van de farmacie in het kasteel 't Blauwhuis te Izegem en hij schonk een oude apothekerskast aan het museum van de faculteit voor Farmacie van de universiteit Gent.
Tillo had een apotheek in de "wijk achter de kerk", in de Kortrijksestraat, waar hij elke dag zijn patiënten zo goed mogelijk probeerde te helpen en te adviseren. Hij was een graag geziene apotheker die naar zijn patiënten kon luisteren. Hij was nooit om een kwinkslag verlegen en er werd vaak hartelijk gelachen in de apotheek. Dat deze er van buiten uitzag als een antiekzaak, logisch in het licht van zijn passie, zullen velen onder u zich nog herinneren.
Hij reisde graag en vooral naar het Midden-Oosten omdat hier de bakermat van onze geschiedenis en van de oorsprong van de medicijnen lag. Zijn reizen gingen richting Jordanië, Libanon en Egypte. In de warme zon kon hij ook uitermate genieten van lekkere ijsjes, zonder dewelke de reis niet compleet zou zijn geweest. Terug thuis gaf hij dan weer de voorkeur aan pralines en chocolade.
Ook koken was een echte hobby van hem waar hij zijn creativiteit in kwijt kon. Zo huurde hij op een dag de oven van de bakker aan de overkant van de straat om er een volledig speenvarken in te bereiden en rookte hij ganse zalmen in zijn garage.
Hoewel hij weinig politieke voorkeur had, las hij, naast zijn dagelijkse standaard, ook graag "Het Pallieterke". Niet in het minst omdat hij zich aangesproken voelde door de ondertitel: voor mensen met een goed hart en een slecht karakter. Dat slechte karakter sloeg dan op het feit dat hij zo graag zijn vrienden eens goed voor de gek hield. Hij had inderdaad een goed hart. Vaak hebben wij hem de minder bedeelden weten helpen. En zo begrijpend als hij was voor zijn medemens, zo hard was hij voor zichzelf. Zelfs tijdens zijn laatste dagen in "Het Anker", het palliatief zorgcentrum te Roeselare, bleef hij zijn pijn verbijten. Ook toen loste hij nog een kwinkslag tegen zijn kinderen en familie, zijn bezoekers en het verplegend personeel. Dankzij de goede zorgen die hij daar heeft gekregen, zijn laatste 2 weken heel sereen verlopen.
Namens zijn kinderen en de familie willen wij alle aanwezigen bedanken om deze laatste groet te brengen.

MEDEDELINGEN

☺ Het **Lentesymposium van Montanus** gaat door op **1 mei 2012**, te Brugge, in de Vriendenzaal van de Vrienden van de Musea.

Dit symposium is gratis toegankelijk voor een breed medisch-historisch geïnteresseerd publiek.

Op het programma staan lezingen als:

- Drs. Bert Gevaert, Brugge : "Hominem debilem pagina nostra sapit?" Personen met een mentale of fysieke beperking in de epigrammen van Martialis (40 – 104 n.Chr.)
- Dr. Johan Mattelaer: "Infibulatio van de voorhuid in de epigrammen van Martialis"
- Prof. Marc Boone (geschiedenis, U.G.): Over sodomie in Brugge,(titel volgt).

Michel.deruyttere@skynet.be
www.montansbrugge.be

☺ Tentoonstelling **Museum dr. Guislain, "GEVAARLIJK JONG" Kind in gevaar, kind als gevaar.**

J. Guislainstraat 43, 9000 Gent. Nog **tot 20 mei 2012.**

De tentoonstelling neemt de bezoeker mee op een tocht vol vragen. Hoe verbeelden kunstenaars het probleemloze, schattige kind? Maar ook: hoe tonen zij situaties waarbij het kind een gevaar vormt voor de volwassenen? Hoe hebben psychiaters, opvoeders of journalisten kinderen die op één of andere manier een gevaar vormen, beschreven, opgevoed, geholpen?

www.gevaarlijkjong.be
www.museumdrguislain.be
info@museumdrguislain.be

☺ Het **Najaarscongres 2012** van de Kring, zal plaats vinden te:
LIER (B) op 29 en 30 september 2012.

Programma en details volgen tijdig, maar noteer die data alvast in je agenda ! !

☺ TENTOONSTELLING **"Ex Cathedra"**: het leren zoals het was.

Hoe groot is het verschil tussen het studentenleven van nu en dat van pakweg 300 jaar geleden? Was er toen veel wedijver tussen de studenten? Hoe verliepen de examens? Wat deden de studenten om zich te ontspannen?

De tentoonstelling "Ex Cathedra", over studentencursussen in de 16e tot de 18e eeuw, geeft antwoorden op die vragen.

Van 2 april tot 31 augustus 2012 in de Universiteitsbibliotheek te Leuven.

expo.bib.kuleuven.be

RICHTLIJNEN VOOR AUTEURS

1. Bijdragen ter publicatie aangeboden dienen bij voorkeur op diskette, cd-rom of per e-mail. Elke tekst wordt voorzien van een korte titel.
2. Onder de titel komen de beginletters van de voornamen, gevolgd door de namen van de auteur(s). Verzocht wordt de bijdrage aan het eind te voorzien van een korte samenvatting in het Frans, Nederlands of Engels en opgave van naam en adres van de auteur.
3. Voetnoten worden doorlopend genummerd over het gehele artikel. De literatuuropgave wordt op de wijze van de Index Medicus' samengesteld en achteraan de tekst geplaatst als in onderstaande voorbeelden:

   a. boeken: Zuring J. Leven, ziekte en dood in Afrika.
   's-Gravenhage : Mouton, 1970:53.
   b. tijdschriften: Vandewiele L.J. De apotheek van de vroedmeester.
   Geschiedenis der geneeskunde 1994; 1(3):26-32.

4. Voor goede reprodukties wordt gevraagd foto's max. A4-formaat, zo mogelijk op mat papier; grafieken e.d. op wit papier met zwarte inkt of met inkt jet- of laserprinter geprint, te willen aanleveren.
   Ze dienen afzonderlijk genummerd te zijn en gaan vergezeld van onderschriften. Op de achterzijde van de illustratie wordt de naam van de auteur en de verkorte titel van de bijdrage aangegeven
5. De redactie behoudt zich het recht voor de kopij in te korten. De bijdragen mogen in dezelfde vorm elders zijn gepubliceerd.
6. Auteurs dragen de verantwoordelijkheid voor de gepubliceerde foto's en reproducties

NOTES POUR LES AUTEURS

1. Les articles à publier seront de préférence sur disquette, cd-rom ou mail électronique.
   Chaque texte sera pourvu d'un titre court.
2. Sous le titre viendront les initiales des prénoms suivies du nom de l'auteur. Un résumé succint en français, néerlandais ou anglais est souhaité en fin d'article ainsi que le nom de l'auteur et son adresse.
3. Les notes seront numérotées sur route la longueur de l'article. Les éléments de bibliographie seront composés à la manière de l'Index Medicus et placés après le texte. Exemple :

   a. livres : Zuring J. Leven, ziekte en dood in Afrika.
   's-Gravenhage : Mouton, 1970:53.
   b. revues : Vandewiele L.J. De apotheek van de vroedmeester.
   Geschiedenis der geneeskunde 1994;1(3):26-32.

4. Pour obtenir de bonnes reproductions, il importe d'envoyer les photographies d'un largeur de max. format A4, si possible sur papier mat; les graphiques et dessins seront à l'encre noire sur papier blanc ou imprimés par encrage ou laser.
   Chaque illustration sera numérotée séparément et munie de légende Au dos de chacune sera indiqué le nom de l'auteur et le titre de l'article abrégé
5. La rédaction se réserve le droit de raccourcir les textes. Les articles pourront être publiés ailleurs sous la même forme.
6. Les auteurs portent la responsabilité des photographies et des reproductions.

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan bij schriftelijke toestemming van de auteur(s) en volledige bronvermelding.

Toute réproduction totale ou partielle doit obligatoirement porter l'accord d'écrivain et la mention de la source.

KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE IN BENELUX
CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE
Opgericht 18 april 1950 Fondé le 18 avril 1950

Bestuur - Bureau

Voorzitter Président : BIERMAN Annette, Rotterdamse Rijweg 138 A, NL-3042 AS Rotterdam Tel: 0031 (0)10 415 71 36 - e-mail: aibmail@euronet.nl

Ondervoorzitter-Vice-président : VERCRUYSSE Ghislain, Vanderveldenlaan 24, B-1652 Alsemberg. Tel/Fax 0032(0)2 380 78 44 e-mail: ghislain.vercruysse@skynet.be

Secretaris Secrétaire: DE MUNCK Guy, Residentie De Ijsfabriek, Kronenburgstraat 27/322 2000 Antwerpen Tel. 0032(0)3 248 09 99 e-mail: gdm@kava.be

Penningmeester Trésorier: VAN DER MEER Hugo, Kleistraat 7, NL-8121 RG Olst Tel/fax 0031(0)570 561 349 e-mail: hvdmeer@daxis.nl

Redactie - Rédaction :GILIAS Guy, Milsestraat 33, B-3053 Haasrode Tel. 0032(0)498 84 93 65 Fax 0032(0)16 40 21 80 e-mail: gilias.boogaerts@telenet.be

Toegevoegde bestuursleden - Assesseurs:

LIBERT Charles, E 217 Résidence Planche Epinoy, Rue du Maréchal de Lattre de Tassigny, F-59170 Croix
Tel. 0033(0)3 203 38 770 e-mail : libert.charles@numericable.fr

VAN GELDER VERMEULEN Katia, De Sparren 3, NL-1251 SG Laren
Tel. 0031(0)35 531 76 61 e-mail: kgelder@xs4all.nl

WICHERINK Sjoerd, Schiedamse vest 134, NL-3011 BG Rotterdam
Tel. 0031(0)6 50 64 55 89 e-mail: swicherink@chello.nl

Ereleden Membres d'Honneur :
Dr. L. J. VANDEWIELE (†), Destelbergen (1960) - Lic. P. JULIEN (†), Paris (1970) Prof. Dr. A. HEYNDRICKX, Gent (1975) Prof. G. SONNEDECKER, Madison (1975) Dr. D. A. WITTOP KONING (†), Amsterdam (1975), Prof. Dr. W. SCHNEIDER, Braunschweig (1981) E. L. AHLRICHS (†), Nieuwegein (1989) Prof. Dr. K. ZALAI (†), Budapest (1990) Prof. Dr. W.-D. MÜLLER-JAHNCKE, Heidelberg (1995) Prof. Dr. M. del Carmen FRANCES, Madrid (1995) Dr .F. LEDERMANN, Bern (1995) B. MATTELAER (†), Kortrijk (1996) Prof. Dr. H. A. BOSMAN-JELGERSMA (†), Oegstgeest (1998) Prof. Dr. Ch. DE BACKER (†), St. Martens-Latem (2000) J. VAN GELDER(†), Laren (2000) - G. GILIAS, Haasrode (2006)

Periodiek Bulletin Jaargang 62 , N° 122 1ste semester 2012.
Uitgever: apr. Guy Gilias, Milsestraat 33 B-3053 Haasrode
ISSN 1370-7515

Lidgeld 30 €/jaar - année/13 €/nummer-numéro
Steunend lid/membre donateur: 50 €
Nederland: Giro 19.74.912 • IBAN: NL29PSTB0001974912 • SWIFT: PSTBNL21
België: 330-4252990-79